

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

BAKTRİYA DEVLETİ (MÖ III. - II. YÜZYILLAR)

Emirhan SAYGILI

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

BAKTRİYA DEVLETİ (MÖ III. - II. YÜZYILLAR)

Emirhan SAYGILI

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Emirhan Saygılı tarafından hazırlanan "Baktriya Devleti (MÖ III. - II. Yüzyıllar)" başlıklı bu çalışma, 20/12/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. İlhami Durmuş (Başkan)

Doç. Dr. Erkin Ekrem (Danışman)

Prof. Dr. Konuralp Ercilasun (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

20/12/2023

Emirhan SAYGILI

“*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) *Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*
- (2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*
- (3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Doç. Dr. Erkin EKREM** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Emirhan SAYGILI

ÖZET

SAYGILI, Emirhan. *Baktriya Devleti (MÖ III. - II. Yüzyıllar)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2024.

Küresel çapta bile iyi bilinen bir alan olmayan Baktriya tarihi, Türkiye’de de üzerine daha çok düşünmesi gereken bir alan olarak ortaya çıkmaktadır. Asya’nın içinde, denizlere uzak konumda bulunan Baktriya, oldukça eski tarihiyle, tarihteki varıl dönemleriyle, yakın dönemde ise birçok kargaşaya sahne oluşuyla kendine özgü bir bölgedir. Tarih boyunca Türkler başta olmak üzere birçok gücün egemenliğine girmiş, türlü toplumlari içinde barındırmış olan bu bölge, siyaset-ordu gücü olarak çevresini epeyce etkilemiş olduğu süreçlerden geçmiş olmasıyla önemlidir. İskender’in bölgeyi işgal edişinden sonraki ölümünden kısa süre sonra doğup Baktriya’yı da kapsayacak biçimde varlık göstermiş Selevkoslulardan koparak tarih sahnesine çıkmış, MÖ III-II. yüzyıllarda bölgeyi yönetmiş olan Baktriya Devleti, bölge tarihi içinde belirgindir. Bu devletin yöneticileri, bölge için yabancı kökenli olmakla birlikte bölgeye gelirken getirmiş oldukları kültürlerinden uzaklaşırken etnik olarak karışık olan bölgenin kültüründen yoğun biçimde etkilendiler. Hükümdarı Demetrios ile doruğuna ulaşmış bu devletin tarihi, var olan sınırlı sayıdaki birincil kaynaklar ile araştırma yapıtları kullanılmak yoluyla inceleme altına alınmıştır.

Anahtar Sözcükler

Baktriya, Demetrios, Diodotos, Hindistan, İran, Saka, Türkistan

ABSTRACT

SAYGILI, Emirhan. *The Bactrian State (3rd - 2nd Centuries BCE)*, Master's Thesis, Ankara, 2024.

The history of Bactria, which is not well-known field even globally, appears as necessary to get attention more in Türkiye as well. Bactria, where is in Asia and far from the seas, is a distinctive region with its very old history, wealthy periods in history and being the scene of turmoil in the modern era. This region, which was become under the rule of many powers, especially Turks, throughout history and contained various peoples in, is important with having gone through processes it affected its environment quietly as a political and military power. The State of Bactria, which was appeared on the stage of history by breaking away from the Seleukids that was born soon after Alexander's death following his invasion of the region and that covered Bactria, and which ruled the region in 3rd-2nd centuries BCE, is prominent in the regional history. Although the rulers of this state were of foreign origin to the region, they were heavily influenced by the culture of the region which was ethnically diverse while they had been estranging to their own culture they had brought with them to the region. This state, which has reached its zenith with its ruler Demetrios, has been put under examination by using the limited number of existing primary sources and research works.

Keywords

Bactria, Demetrios, Diodotos, India, Iran, Saka, Turkistan

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: KURULUŞ DÖNEMİ (MÖ 250 - 190).....	4
1.1. DİODOTOSLAR (MÖ 250 - 230).....	4
1.2. EUTHYDEMOS (MÖ 230 - 190).....	9
2. BÖLÜM: YÜKSELİŞ DÖNEMİ (MÖ 190 - 170).....	18
2.1. FETİHLER (MÖ 187 - 175).....	19
2.2. AYAKLANMA (MÖ 175 - 170).....	24
3. BÖLÜM: DÜŞÜŞ DÖNEMİ (MÖ 170 - 130).....	27
3.1. EUKRATİDES (MÖ 170 - 145).....	27
3.2. HELİOKLES (MÖ 145 - 130).....	34
SONUÇ.....	39
KAYNAKÇA.....	42

EK 1. ÇİZİMLER.....	46
EK 2. ŞEKİLLER.....	54
EK 3. ETİK KURUL MUAFİYETİ FORMU.....	64
EK 4. ORJİNALLİK RAPORU.....	65

GİRİŞ

İlk Çağ tarihinde Baktriya olarak anılan, şimdiki Afganistan'ın kuzeyine karşılık gelen bölgenin tarihinin, Türkçe kaynaklardaki görülüşü seyrek. Üstelik bu var olan az sayıdaki görülüş de neredeyse tümüyle, başka konular üzerine olan çalışmaların yalnızca gerektiği ölçüde değinmesi biçimindedir. Küresel çapta ise Baktriya tarihini ele alan çalışmalar ortaya konmuş olmakla birlikte bunların sayılarının oldukça az olduğunu, genelinin ise zaman dizinine pek özen göstermeyen bir anlatım sunduğunu belirtmek gerekir. Dolayısıyla bu bölgenin tarihini, zaman dizinine yeterince özen göstererek ana odağına alan, özellikle de Türkçe olarak bunu yapan bir çalışmanın gerekliliği ortadadır. İşbu çalışmada Baktriya bölgesinde, Makedon İskender'in işgalinden sonra yönetimi üstlenmiş Selevkoslulardan koparak bağımsız duruma yükselmiş olan Baktriya Devleti'nin ordu-siyaset tarihi ele alınmıştır. Bununla birlikte devletin kimliğinin nereden kaynağını alıp nereye yönelmiş olduğu da önemli bir sorgulama noktası oluşturur. Bir başka deyişle, bölge için yabancı kökenli olan bu yapı, bölgeye gelirken getirdiği özelliklerini ne ölçüde korudu ya da koruyabildi mi? Belli bir dönem için bölgede ordu olarak varlığını bulundurabilmiş olsa da kendi varlığını gerçek anlamda ne ölçüde kalıcılaştırabildi? Bu süre boyunca yönetimi üstlenmiş olmasına karşın bölgeyi ne düzeyde etkiledi, bölgeden ne düzeyde etkilendi? Bu göçmenler için bölge hangi anlamlarda, ne ölçüde ele geçirilebilir idi? Ordu-siyaset tarihi açısından tarihte kendileri gibi bölgeye yabancı olarak gelmiş başkalarıyla benzerlik gösteriyorlar mıydı? Ayrıca İskender'in epeyce olumsuz duygularla dolu bir ortam yaratan işgallerinin oluşturduğu çevrenin varacağı son nokta nere idi?

Bununla birlikte, İlk Çağ'daki Kuzeydoğu İran bölgesinin bir bölümünü oluşturan bu az bilinen bölgenin tarihi ele alınırken olanakların ya da kısıtlılıkların neler olduğunu anlamak adına, konu ile ilgili var olan kaynaklardan söz etmek yararlı olacaktır. Öncelikle, çalışmanın konusunu oluşturan Baktriya Devleti ile aynı dönemde yaşamış olan Polybios'un birincil kaynak olarak büyük önem taşıdığını belirtmek gerekir. MÖ II. Yüzyılın tarihçisi olan Polybios, Baktriya'dan epeyce

uzakta yaşamış olmasına ya da Baktriya'nın, çalışmasının odağını oluşturmamasına karşın Büyük Antiokos'u anlattığı bölümlerden ötürü Baktriya tarihinin belli bölümlerinin anlaşılması adına eşsiz bilgiler bırakmıştır. İlk Çağ'dan bir başka önemli yazar ise Strabon'dur. MÖ I. yüzyıl ile MS I. yüzyılda yaşamış olan Strabon, Coğrafyasında Baktriya Devleti'nin kuruluş dönemi ile ilgili olarak kişileri karıştırmış olduğu için dikkatle ele alınmalıdır. Yine de bu durum, onun değerini azaltmaz. Baktriya'nın anlaşılması adına, Polybios gibi büyük önem taşımaktadır. Polybios'un aksine Baktriya tarihini daha bütüncül olarak ele almıştır. Yine İlk Çağ'dan bir başkası, MÖ III. yüzyıl yazarı Justinus'tur. Justinus'un çalışması, MÖ I. yüzyıl tarihçisi Pompeius Trogus'un yitmiş çalışmasının özeti niteliğindedir. Bu bakımdan Polybios ile Strabon'un yazarlık konusundaki önemlerinin daha önde geldiği düşünülecek olsa bile bu, Justinus'un geriye bırakmış olduğu bilgileri kesinlikle değersiz kılmaz. O da Polybios gibi, Baktriya tarihinin belli bir bölümünü sunmuştur. Sonuçta konu ile ilgili İlk Çağ yazarları çok sınırlıdır. Baktriya tarihini kaleme almış yazarların sayıları sınırlı olduğu gibi, bu yazarların, çalışmalarında Baktriya tarihini aktarımları da sınırlıdır. Ek olarak, Justinus'un numaralandırılmasında eksiklikler olmasından ötürü sayfa sayılarının kullanılması yoluyla gönderme yapılmak durumunda kalındığını da belirtmek gerekir. Böyle olunca kullanımda ölçünün sağlanması adına Polybios ile Strabon için de aynı yola başvurulmuştur.

Çağdaş yazarlar arasında ise Hugh George Rawlinson, William Woodthorpe Tarn, William Montgomery McGovern gibi adlar sayılabilir. McGovern'ın *The Early Empires of Central Asia: A Study of the Scythians and the Huns and the Part They Played in World History* adlı çalışması, adından da anlaşılacağı üzere Baktriya tarihine özellikli olmayıp çok daha genel kapsamdadır. Rawlinson'ın *Bactria: The History of a Forgotten Empire* adlı çalışması ile Tarn'ın *The Greeks in Bactria and India* adlı çalışması ise Baktriya tarihine özellikle ağırlık veren yapıtlardır. Rawlinson'ın çalışması, öbür ikisinden eskidir. Kusurlu noktaları olmakla birlikte çağdaş dönemde Baktriya tarihini bütüncül biçimde ele almış olması bakımından oldukça önemlidir. Bunlara ek olarak Iranica'nın da önemini belirtmek gerekir. İran konularına özellikli bir ansiklopedi olması bakımından Baktriya üzerine yapılacak bir çalışmada kullanılmaması düşünülemezdi.

Ansiklopedide, Osmund Bopearachchi ile Adrian David Hugh Bivar gibi türlü yazarların, Baktriya tarihini ilgilendiren konularda türlü yazıları bulunmaktadır. Bu maddelerin, Rawlinson, Tarn ya da McGovern'ın çalışmalarından daha yakın tarihli olduklarını belirtmek gerekir. Son olarak ise Britannica'dan söz edilecek olursa genellikle görsel kullanımı adına yer verilmiş olup görseller eşliğinde tezin daha kolay anlaşılır duruma getirilmesi bakımından yarar sağlamıştır.

1. BÖLÜM

KURULUŞ DÖNEMİ (MÖ 250 - 190)

Kuzeyde Soğd ilinden (Tacikistan) Ceyhun Irmağı ile ayrılan, batıda Haroyva (Herat merkezli bölge) ile bir ölçüde komşuluğu olan ancak çoğunluğu Haroyva'nın kuzeyindeki enlemlerde bulunan Baktriya büyük ölçüde Hindukuş Dağları'nın yanı başındaydı. (Strabon, s. 259, 269, 277, 279, 281) Firdevsi'nin aktarımına göre Sakaların bölgeye düzenledikleri birçok akından birinde Belh'e girip Zerdüş'tü öldürmelerine tanık olan bölge, MÖ VI. yüzyıldan başlayarak (Rawlinson, 2022, s. 25, 149) Pers egemenliği altında bulundu. İskender döneminde ise Makedon egemenliğine girdi. (Strabon, s. 283, 287) (Bkz. Çizim 1)

1.1. DİODOTOSLAR (MÖ 250 - 230): MÖ IV. yüzyılda yozlaşma ile iç çekişmeden dolayı Pers Devleti, kendi olanaklarını yeterli düzeyde kullanamayacak duruma gerilemişti. (Rawlinson, 2022, s. 34) Bu durum, Makedonya Hükümdarı III. İskender'in işine yaradı. Bir zamanlar efendileri olan Perslerin geniş toprakları boyunca ilerleyebilmenin yolu açılmıştı. Fırsattan yararlanarak Pers Devleti'ne saldıran İskender, böylece Erbil'e değin ilerledi. Baktriyalı atlıların da katıldığı, MÖ 331 yılında burada gerçekleşmiş olan savaş, (Rawlinson, 2022, s. 35) İskender'e İran bölgesinin yolunu açmıştı. Sonrasında ise bölgenin kuzeydoğusuna değin ilerleyip (Rawlinson, 2022, s. 38, 39) MÖ 329'da, (Walbank, 2023) İran dili konuşanların yaşadığı (McGovern, 1939, s. 64) Baktriya topraklarını işgal etti. (Walbank, 2023) Bu girişim, kimilerinin öne sürdüğünün aksine olumlu bir amaçla yapılmış değildi. Sonuç kesinlikle olumsuz olacak, bu gelişmelerin ortaya çıkaracağı ilk atmosfer antipati olacaktır. (Holt, 1988. s. 10) Rawlinson'ın da belirtmiş olduğu gibi barbar nitelikler taşıyan İskender, Yunan yazarlar bundan söz etmese de işgal ettiği bölgelerdeki toplumlara eziyet etmesinden dolayı *İğrenç İskender* olarak ün salmıştı. Türlü yerlerin talan edilişi, dinsel baskı ile saygısızlık, kitapların yok edilerek kültürel

hazinenin ortadan kaldırılışı bir yana kimi zaman bu eziyetler, katliam boyutuna bile varıyordu. (Rawlinson, 2022, s. 41, 42)

İskender'in, Hindistan'daki başarısızlığının ardından MÖ 323'te gerçekleşmiş ölümünden (Walbank, 2023) çok kısa süre sonra parçalanmış olan Makedonya Devleti'nin topraklarının önemli bölümü, onun yerine geçen Selevkos'un Devleti'nin elinde kaldı. (Rawlinson, 2022, s. 54) İskender'in egemenliği sırasında onun komutanlarından biri, (Strootman, 2015) bu yeni devletin ise kurucusu konumundaki I. Selevkos'un oğlu olan I. Antiokos'un (Encyclopedia Britannica, 2020) adaş oğlu olarak MÖ 261 yılında tahta geçmiş olan II. Antiokos'un (Encyclopedia Britannica, 2019a) döneminde Suriye merkezli bu devlet, (Rawlinson, 2022, s. 54) gücünün çoğunu Mısır ile savaşta harcayacaktı. II. Antiokos, Makedonya Hükümdarı II. Antigonos ile bağlaşım kurdu. Bu bağlaşım, Mısır Firavunu II. Ptolemaios'a karşı Antigonos için de yararlıydı. MÖ 259 yılında Mısır ile savaş başladı. Antigonos denizde Mısır donanmasını yenilgiye uğrattırırken Antiokos Anadolu'da geniş topraklar fethetti. (Encyclopedia Britannica, 2019a) Ancak Antiokos'un bu yoğunluğu, o sırada Selevkoslu özerki olan Baktriya bölgesi için belirgin bir fırsat doğurdu. (Rawlinson, 2022, s. 54)

Antiokos, batıda girişmiş olduğu savaşları dolayısıyla doğuda bulunan topraklarına yeterince ilgi gösterememiş olarak gözüküyordu. Baktriya, Hazar Denizi'nin güneydoğusunda yer alan komşu Part ili ile birlikte bu durumu değerlendirerek ayaklandı. Üstelik Baktriya yönetiminin ayaklanmasına tanık olan bu gelişme, bu söz konusu yönetimin güvenilir olarak düşünülmesine karşın gerçekleşmişti. (Strabon, s. 273, 275) Hugh George Rawlinson'a göre, ayaklanmalarından önce Baktriya ile Part ilinin, bölgede saygınlık uyandırma ya da boyun eğdirme yeterliliği bulunmayan uzaktaki hükümdara haraç ödemeleri aptallıktı. Baktriya'nın Antiokos'a bağlılığı, kağıt üzerinde olmaktan yalnızca bir adım ötedeydi. İçinde bulunduğu, yarım yüzyıla yakın süren neredeyse kesintisiz barış dönemi, Baktriya'nın büyük ölçüde güçlenmesine neden olmuştu. Sonuç olarak bu ayaklanmayla birlikte bağımsızlıklarını kazandılar. (Rawlinson, 2022, s. 54-57, 151) Yaygın görüşe göre ayaklanmanın tarihi MÖ 250

dolaylarıdır. (Bopearachchi, 2011) İlk hükümdarının tahta çıkışı ile birlikte devletin kuruluşu da aynı zamana denk gelmektedir. (Rawlinson, 2022, s. 151)

Strabon, bu ayaklanmada Baktriya'nın başındaki kişiyi Euthydemos olarak aktarır ancak burada kişileri karıştırmış olduğu gözükmemektedir. Strabon'un olayla ilgili aktarımının doğruluk payı olmakla birlikte Baktriya'nın Selevkoslulara karşı ayaklanmasının başını çeken kişi, sonraki süreçte Baktriya'nın başına geçecek olan Euthydemos değil Justinus'un belirtmiş olduğu üzere Diodotos'tur. (Justinus, 2017, s. 408) (Bkz. Şekil 1)

II. Antiokos'un döneminde Selevkoslu Devleti'nin en önemli egemenlik alanlarından bir bölümünü yitirmesine, Makedonya ardılları arasında ise en göze çarpanlarından birinin ortaya çıkmasına neden olan bu büyük ayaklanma ile ilgili bilinenler yüzeyseldir. Diodotos, II. Antiokos'a gönderme yapan ancak aynı zamanda kendi portresini taşıyan paralar bastırmıştı. (Rawlinson, 2022, s. 54, 55, 58) Diodotos'un iki belirgin kümeye ayrılan paralarından ilk kesim, bağlı olduğu Hükümdar Antiokos'un adını taşımasına karşın Antiokos'un yerine Diodotos'un portresini barındırmaktadır. Selevkoslu paralarının özelliği olan Tanrı Apulu betimlemesinin ise ayağındaki kartal eşliğinde yıldırım çakan Zeus ile değiştirilmiş olduğu görülmektedir. (Bkz. Şekil 2) Sonraki aşamada daha da ileri gitmiş olan Diodotos, Zeus betimlemesi ile kendi portresine ek olarak, Antiokos'un adının silinmiş, kendi adının eklenmiş olduğu paralar bastırmıştır. (Bopearachchi, 2011) (Bkz. Şekil 3) Bu, Diodotos'un, Antiokos'u yoklayışı olarak değerlendirilebilir. Görünüşe göre bu girişime Antiokos'tan karşılık gelmemesi üzerine Diodotos açıkça ayaklanma yürekliliğini kendinde bulmuştu. (Rawlinson, 2022, s. 58)

Diodotos, Selevkoslular adına Baktriya İlbaylığı yaptığı sırada önce I. Antiokos'un, sonrasında ise II. Antiokos'un dönemlerine tanık olmuştu. Dahası, II. Antiokos'un oğlu II. Selevkos'un (Encyclopedia Britannica, 2019b) da hükümdarlık dönemini görmeye kalmayıp MÖ 246 yılında onun kız kardeşlerinden biriyle evlenmiş olma olasılığı bulunmaktadır. (Encyclopedia Britannica, 2016b) Böyle bir evlilik gerçekleştiyse bile Diodotos'un, bağımsızlığını duyurduktan sonra yeniden Selevkoslulara bağlılığını bildirmiş

olması söz konusu değildir. Dolayısıyla bu gelişme, II. Selevkos'un, Selevkoslu Devleti'nin sıkıntılı döneminde kız kardeşiyle evlendirme jestiyle Diodotos'u, bağlılığa dönmeye isteklendirme girişimi olarak görülebilir. Ancak bu girişim, istenilen sonucu vermemiştir.

Diodotos'un ayaklanmasındaki önemli etkenlerden biri de Part ilinde yaşanan gelişmelerdi. (Schippmann, 2016) Bu bölgede patlak vermiş olan başkaldırıda Arşak adında yiğit bir savaşçı göze çarpıyordu. Bölgeyi, İskender'in döneminde atanmış ancak Makedon yöneticilerden olmayan Stasanor'dan sonra yönetmeye başlamış olan Andragoras adındaki üstünü yenip öldürmüş, böylece yönetimi ele geçirmişti. (Justinus, 2017, s. 408, 409) İki bölgedeki ayaklanmalar yakın zamanlarda gerçekleşmiş olsalar bile Part ilindeki daha önce gerçekleşmekle örnek oluşturmuştu. (Schippmann, 2016) Bu örneğin, Diodotos'un ayaklanışındaki en büyük yüreklendirici etken olduğunu belirtmek gerekir. Ancak anlaşılan Part Devleti'nin kuruluşu, Baktriya'nın bağımsızlığından birkaç yıl gecikmeli olacak biçimde MÖ 247'de gerçekleşmişti. (Schippmann, 2016) Bu durum, Diodotos'un, kendi bölgesinin ilbayı olmaktan dolayı en yetkili kişi olarak daha kolay koşullar altında ayaklanmış olmasına karşılık Arşak'ın, Part ilinde işini kolaylaştıracak ilbaylık konumunu elinde bulundurmamış olmasıyla açıklanabilir. Arşak'ın mücadelesi, Diodotos'unkine göre kesinlikle daha çetindi. Dahası Arşak çok geçmeden Cürcan'ı da kendine bağladı. (Justinus, 2017, s. 409) Bütün bu gelişmeler yaşanırken Selevkoslular, Mısır ile savaşlardan sonra iç çekişmelerle uğraşmak zorunda kalmışlardı. II. Antiokos'un MÖ 246'daki ölümüyle birlikte Selevkoslu tahtına oğlu, II. Selevkos olarak geçmişti. II. Antiokos'un adaş oğlu, II. Selevkos'a başkaldırıp Batı Anadolu'da girişimlere başladı. (Encyclopedia Britannica, 2019a) Selevkoslular, Mısır ile mücadelelerinden ötürü uzak bölgelerini yitirmişlerdi. Şimdi ise kardeş kavgası yüzünden bu başkaldırlara karşılık veremiyorlardı.

Rawlinson'ın belirtmiş olduğuna göre Part ilindeki bu ayaklanmacılar, İran dilli toplumların parçası değillerdi. (Rawlinson, 2022, s. 55) Strabon, Arşak'ın İskit olduğunu yazmaktadır. (Strabon, s. 275) İskitlerin ise birincil kaynaklar ışığında dillerinin Türkçe olduğu görülmektedir. (Durmuş, 2017, s. 73, 74, 119-122)

Ancak görünüşe göre Arşak'ın başını çekmiş olduğu Parni boyu, MÖ III. yüzyılın ortasında İran dilli Partların arasında erimişti. (Shahbazi, 2016) Savaşmak için doğmuş olan bu göçebeler, rakiplerine karşı olumsuz duygular besliyor, İskender'in yaratmış olduğu etkiyi ortadan kaldırmak istiyorlardı. Keskin biçimde Yunan karşıtı, oldukça yerli bir devlet kurdular. (Rawlinson, 2022, s. 55, 57)

Arşak'ın korkusuzluğuna karşın sonradan epeyce güçlenecek olan ülkesi başlangıçta güçsüzdü. (Strabon, s. 275) Dolayısıyla Arşak, kararlı rakibi, en güçlü düşmanı Diodotos'un (Rawlinson, 2022, s. 60) yarattığı tehlikeden ötürü büyük bir ordu oluşturdu. Ancak Diodotos'un çok geçmeden ölmesi üzerine yerine adaş oğlu geçti. II. Diodotos, Arşak ile barışı sağlayıp bağlaşım oluşturdu. Sonrasında, başkaldırının öcünü almak için gelen II. Selevkos'u yenilgiye uğratmış olan Arşak böylece bu tehdidi de ortadan kaldırmış oldu. (Justinus, 2017, s. 409) Olayların sırasına bakılırsa II. Diodotos'un, babasının ölümü üzerine tahta geçişi, MÖ 245 olarak gözükmektedir. (Bkz. Şekil 4)

II. Diodotos'un, Partlarla bağlaşım oluşturmak biçimindeki büyük stratejik yanışı, Partların önce Selevkoslu ile Baktriya devletleriyle, sonrasında ise Roma ile rekabet edebilmesinin yolunu açtı. (Rawlinson, 2022, s. 61) Justinus'a göre gelecekte Roma Cumhuriyeti'nin en parlak döneminde Romalılar ile yüzleşebilmekle kalmayıp onlara karşı utku elde edecek olmalarına karşın Partlar için, onca toplum arasında yükselmiş olmak, üstelik bunu güçlü Baktriya'ya karşın gerçekleştirmiş olmak daha büyük bir gurur kaynağıydı. (Justinus, 2017, s. 404) Part yayılcılığı tarihi açısından I. Mihrdat'ın çok büyük önemi olmasına karşın kurucuları, yükselişe giden yolun açıcısı olarak Arşak'ın önemi yadsınamaz. Arşak'ın başarısında, II. Diodotos'un yanış kararının büyük önemi olmakla birlikte Arşak'ın fırsatları iyi değerlendirip süreci çok iyi yönetmiş olduğu açıkça görülmektedir. Arşak'ın yalnızca II. Diodotos'tan değil aynı zamanda I. Diodotos, II. Antiokos ya da II. Selevkos'tan da daha büyük bir önder olduğunu belirtmek gerekir. Justinus'un anlatımına bakıldığında Arşak'ın epeyce efsaneleşmiş bir tarihsel kişiliğe dönüştüğü anlaşılmaktadır. (Justinus, 2017, s. 410) Yine de bu aşamada Baktriya'nın önüne geçebilecek durumda değillerdi.

II. Diodotos ise başarılı babasının aksi yönünde kariyer çizmiş olmasını, yaşamıyla ödeyecektir. Bunu gerçekleştirecek olan kişi, Diodotos'un sarayından bir Magnesialı (İyon bölgesinde kent) olan Euthydemos'tur. (Rawlinson, 2022, s. 61) Euthydemos'un girişiminin nedenini açıkça gösteren bir kanıt olmamakla birlikte buna, Diodotos'un politikasındaki ölümcül yanlışın yarattığı rahatsızlığın neden olmuş olması epeyce akla yatkındır. Öyleyse bu durum, Euthydemos'un girişimini meşrulaştırmış olup tepkileri engellemesi bakımından önemlidir. Sonuç olarak, Baktriya'yı bağımsız bir devlet durumuna yükseltmiş olan hanedana son verilmiştir. Euthydemos'un, Baktriya tahtını ele geçişi; Büyük Antiokos'un, babası II. Selevkos'un yerine Selevkoslu tahtına geçiş tarihi MÖ 223'ten çok uzun olmayan bir süre önce gerçekleşmiş olarak gözükmektedir. Buna göre darbe ile hükümdar değişimi, MÖ 230 dolaylarında gerçekleşmiş olmalıdır.

1.2. EUTHYDEMOS (MÖ 230 - 190): Euthydemos'un, eylemini dayandırmış olduğu savı mantıklısı olsa bile görünüşe göre egemenliğini kesinleştirmesi yolunda karşısına büyük bir engel çıkmış, kurucu hanedanın üyesi olan Theos Antimakos, kendi egemenliğinin yasallığını savunarak Euthydemos ile mücadeleye girişmiştir. Antimakos olasılıkla II. Diodotos'un oğluydu ya da en azından yakın ilişkisi vardı. Antimakos'un Diodotos ile ilişkisi, paralarından anlaşılabilir. Antimakos'un paralarında, yıldırım çakan Zeus göze çarpar. Ayrıca ünvanından ötürü önemli biri olarak gözüktüğünü belirtmek gerekir. Yine de Antimakos bu amacında başarılı olamamıştır. (Rawlinson, 2022, s. 61, 62, 65) Olasılıkla II. Diodotos'un, Euthydemos'ça ortadan kaldırılmış başka yakınları da vardı. (Rawlinson, 2022, s. 69)

Bu dönem yalnızca Baktriya'da değil küresel çapta önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olarak göze çarpar. Euthydemos'un, Baktriya tahtını ele geçirişinden kısa süre önce, MÖ 231'de Hindistan'daki Maurya Devleti'nin hükümdarı Büyük Aşoka'nın ölümü gerçekleşmişti. Büyük Aşoka için, İlk Çağ'da Güney Asya'nın en güçlü hükümdarı, esin verici önderi olduğu yorumu yapılmaktadır. (Casparis & Fussman & Skjærvø, 2011) Bu, Aşoka'nın etki

düzeşini anlamak adına önemlidir. İlk Çağ tarihinde Güney Asya'nın en güçlü hükümdarı değilse bile en güçlülerinden biri olduğu kesindir. Egemenlik alanı, Baktriya'ya dayanmakta olan bu Büyük Hükümdar'ın ölümü, Baktriya için büyük fırsattı. (Bkz. Çizim 2) Euthydemos, durumu iyi değerlendirebilirse Aşoka'nın ölümünden doğan boşluktan yararlanabilirdi.

Euthydemos'un egemenliğı sırasındaki en önemli gelişme kuşkusuz, II. Selevkos'un oğlu olarak MÖ 223'te Selevkoslu tahtına oturmuş III. Antiokos'un Baktriya seferidir. Rawlinson, Selevkoslu III. Antiokos'un edinmiş olduğu *Büyük* ünvanını hak ettiğini, gerçekten saygı duyulabilecek az sayıdaki Suriye hükümdarından biri olduğunu belirtip onun yiğitlik ile ordu becerisini birleştirdiğini ayrıca onun dönemine değin süregelen genelde bitmek bilmeyen önemsiz seferlerle kaynakları israf etme tutumundan uzak durduğunu ekler. (Rawlinson, 2022, s. 65) Rawlinson'ın yorumu çok doğrudur. Büyük Antiokos, İlk Çağ'ın en yetenekli komutanlarından, en güçlü hükümdarlarından biridir. İskender'in aksine uçsuz bucaksız bir hükümdarlığı gerçek anlamıyla yönetmiştir. Onun eylemleri, çok geniş bir alanı derinden etkilemiştir. (Bkz. Şekil 5)

MÖ 214 gibi Part tahtına ise yeni hükümdar olarak İrtabanuş geçti. İrtabanuş, Selevkosluların Anadolu ilbayı olan Akaios'un, Antiokos'a karşı ayaklanışından yararlanarak Selevkoslu topraklarını Hazar'ın güneybatısına dek işgale kalkıştı. Bu açıkça meydan okumaydı. Ancak Antiokos, Partları dağlık kuytularına değin püskürttü. (Rawlinson, 2022, s. 65, 66) (Bkz. Şekil 6)

Burada Rawlinson'ın, İrtabanuş'u abartmış olduğu görölmektedir. Ona göre İrtabanuş'un azimli yürekliliğı, ödölünü almış, Partlar bağımsızlıklarını sonunda kazanmıştır. (Rawlinson, 2022, s. 66) Oysa Partların bağımsız oluşları çok daha önceye dayanmaktadır. İrtabanuş'un döneminde bu bakımdan Partların lehine özel bir gelişme yaşanmamış, aksine bu süreçte Partlar, Hazar'ın güneydoğusundaki çekirdek topraklarını bile yitirmişlerdir. Antiokos, Akaios'u MÖ 213'te yakalayıp öldürdükten sonra kapsamlı doğu seferine çıkmıştı. Hazar kıyılarının öbür ucuna değin ilerleyip Partların, Hazar Denizi'nin güneydoğusunda yer alan başkenti Kumeş'i (Damgan yakınlarında) işgal etti.

MÖ 209'da İrtabanuş'u, kendi yanında saf tutmak zorunda bıraktı. (Volkman, 2019) Sonuç olarak Partlar yeniden Selevkoslu Devleti'nin özerki durumuna getirilmişlerdi. (McGovern, 1939, s. 68)

Rawlinson, İrtabanuş'un bu aşamada Antiokos'un Baktriya'ya saldırısı üzerinde etkili olmuş olabileceği olasılığından yola çıkarak varsayımlarda bulunmuştur. (Rawlinson, 2022, s. 66, 67) Antikos'un bu kararı almasına neden olanın İrtabanuş olduğunu gösteren bir veri yoktur. İrtabanuş, Antiokos'un Baktriya üzerine yürümesini, kendi çıkarı için uygun görmüş olabilir ancak bu en önce Antiokos'un çıkarlarına hizmet edecek bir tasarıdır. Antiokos gibi bir hükümdarın, böyle bir planı uygulamaya koyması için İrtabanuş'tan etkilenmesine gerek olmadığını belirtmek gerekir. III. Antiokos, dedesi II. Antiokos döneminde bağımsızlığını duyurmuş olan Baktriya'dan hesap sormak konusunda kararlıydı. Bura Selevkoslu toprağıydı. Antiokos, zamanında devletin yaşamış olduğu sorunlardan yararlanarak ayaklanmış Baktriya yönetimine ders vermek istiyordu.

Antiokos, Euthydemos'un, ordusuyla birlikte Taberistan önlerinde olduğu; on bin atlısının, onun önünde Tecen Irmağı'ndaki geçidi savunmada olduğu haberini aldı. (Polybios, 2011, s. 249) Güneyden ulaşıp Baktriya başkentini vurmaya, (Rawlinson, 2022, s. 67) ülkenin Selevkoslularca yeniden ele geçirilmesini amaçlıyordu. (Bivar, 2012) Hindukuş'ta doğup bölgedeki çoğu ırmak gibi, öbür ucu, Tecen Vahası'nın ötesinde kayan kumlarla verimli topraklarda son bulan Tecen Irmağı'nın güney kıyısı boyunca ilerleyecekti. (Bkz. Şekil 7) Baktriya ıssızlıklarının büyük tehlikeleri ile güçlüklerinden kaçınmalıydı. (Rawlinson, 2022, s. 67, 68) Haberi aldıktan sonra konumunu değiştiren Hükümdar, durumun gereğini yapmaya karar vermişti. Üç günlük yürüyüş uzaklığındaki ırmağa ilk iki gün boyunca orta hızda ilerledikten sonra yanına atlıları, on bin peltast ile geriye kalan hafif yayaları alarak gece hızla yola devam etmeyi uygun görüp ordunun kalanına ordugahtan gün ağarınca ayrılması buyruğunu verdi. Düşman atlılarının gün boyu ırmak kıyısında keşik tuttıklarını ancak gece 20 stadyum (185 metreye denk gelebilen uzunluk birimi) uzaklığındaki kasabaya çekildiklerini duymuştu. (Polybios, 2011, s. 249, 251) Tagovrian olarak bilinen bu yerleşim yeri, geçidin doğusunda yer alıyordu. Baktriya ordusu, atlı ağırlıklı

olmaktan ötürü geceleri üzerlerine ansızın gerçekleştirilebilecek baskınla yaşanabilecek korkunç karmaşanın önüne geçmek için düşmanla arasına yeterli uzaklığı koymak adına Tagovrian'a çekilmekteydi. Antiokos, Baktriya topraklarına bu geçitten girmeyi amaçlıyordu ancak Baktriya'nın ünlü atlılarının varlığına karşın ırmağı geçmeye çalışmak, o sırada bahar olsa bile felaketi çağırmak anlamına gelirdi. (Rawlinson, 2022, s. 67, 68) Dolayısıyla onlar dönmeden karşıya geçmesi gerekiyordu. İlerlemesi kolay olan ovada gece yolun kalanını bitirip tan ağarıyorken ordusunun, ırmağın karşısına geçmek adına büyük ilerleme göstermiş durumda olmasını başarmıştı. (Polybios, 2011, s. 251) Böylece Antiokos'un, Baktriya'nın egemenlik alanındaki varlığı, MÖ 208 yılında başlamış oldu. (Bivar, 2012) Ancak o sırada, Baktriya keşif kolunun durumu anlayıp bildirmesiyle birlikte Baktriya atlıları, Selevkosluların üzerine saldırıya geçip Antiokos'un daha ilerlemekte olan ordusuyla çarpışmaya girdi. (Polybios, 2011, s. 251) Yırtıcı bir karşılaşma başlamıştı. (Rawlinson, 2022, s. 68)

Antiokos için kritik bir andı. Selevkosluların hızlı davranmaları gerekiyordu. Düşmanın ilk saldırısına direnmek yaşamsal önemdeydi. Antiokos da bunun bilincindeydi. Ordunun çoğuna orada taburlar düzenine girmesini buyurdu. Geriye kalan, kendi yanında savaşmaya alışkın iki bin atlısını yanına alıp ilk saldırıyı gerçekleştiren Baktriya atlılarına müdahale etti. Taburlar biçiminde konumlanmalarını istemiş olduğu askerleri, olağan düzenlerinde yerleşmişlerdi. Bu noktada Antiokos, yanındaki herkesten çok daha iyi çarpıştı. İki yanda da ağır yitim vardı ancak Antiokos'un atlıları, Baktriya'nın ilk alayını püskürtmeyi başardı. (Polybios, 2011, s. 251)

Baktriya'nın ilk alayı püskürtülüp bu kritik saldırı savuşturulmuştu ancak bu kararlı direniş bile Baktriya ordusunu yıldırmaya yetmedi. Baktriya'nın ikinci ile üçüncü alaylarının ortaya çıkmasıyla Antiokos için işler daha güç duruma geldi. Bu en kötüsüydü. (Polybios, 2011, s. 251) Antiokos'un atlıları için savaş en başından beri kritikti ancak bu, savaşın başından beri gördükleri en kritik andı. Antiokos'un, atı deşilip öldürüldü, kendi ise ağzından yaralanıp kimi dişlerini yitirdi. (Polybios, 2011, s. 253) Bu sırada, Antiokos'un komutanlarından biri olan

Panaitolos, başını kaldırmaya fırsat bulup durumu fark etmiş olmalıydı. Adamlarına, Hükümdar ile yanında savaşanlara yetişip katılmalarını buyurdu. Sonunda olmuştu. Artık Baktriya ordusunu dönmeye, doludizgin kaçmaya zorluyorlardı. Panaitolos'un Antiokos'a yetişmesiyle yaptıkları büyük baskıdan, bu baskıyla birlikte çoğunun ölmesinden sonra geriye kalanlar, Euthydemos'a yetişene dek bir kez bile durmadılar.

Antiokos'un atlıları, düşmanın birçoğunu öldürdükten, çok sayıda tutsak edindikten sonra döndüler. (Polybios, 2011, s. 251, 253) Antiokos, Tecen Irmağı Savaşı'nda Euthydemos'u yenilgiye uğratmıştı. (Bivar, 2012) Bu, kuşkusuz çetin bir çarpışma, büyük bir yengiydi. Selevkoslular, savaştan sonra ırmağın yanında ordugahlarını kurdular. Bu savaş, Euthydemos'un büyük korkuya kapılmasına neden olmuştu. Ordusuyla birlikte hükümdarlık konutunun bulunduğu Belh'e çekildi. (Bkz. Çizim 3) Antiokos'un, tarihte yürekliliği ile ünlenmesinin en büyük nedeni bu savaştır. (Polybios, 2011, s. 253)

Bu savaştan sonra Antiokos, Euthydemos'un içinde bulunduğu Belh şehrini kuşatma altına aldı. (Bivar, 2012) Belh, Baktriya hükümdarının konutunu barındırarak (Polybios, 2011, s. 253) başkent konumunda olması (McGovern, 1939, s. 68, 69) nedeniyle ülke içinde kilit önemdeydi. MÖ 206 yılı sırasında Antiokos, görevlilerinden biri olan Teleas'ı, Euthydemos ile görüşmesi için yolladı. Teleas, Euthydemos gibi Magnesialıydı. (Polybios, 2011, s. 335) Dolayısıyla bu görev için oldukça uygundu. Euthydemos kendini, hükümdarlığından alıkoymasına için Antiokos'un geçerli nedeninin olmadığını söyleyerek savundu. Kendinin, Selevkoslu egemenliğine karşı başkaldırmadığını, aksine bunu yapan Diodotosları ortadan kaldırmış olduğunu açıkladı. (Polybios, 2011, s. 335, 337) Üstelik Partlarla bağlaşım oluşturmuş olan da kendi değil II. Diodotos idi. (Rawlinson, 2022, s. 69) Bu doğrultuda bir süre daha konuştuğundan sonra Teleas'a, Antiokos ile arasında arkadaşça arabuluculuk yapması, uzlaşma sağlaması için yalvardı. Antiokos'a, kendine hükümdar adı ile konumunu çok görmemesi için yalvarıyordu. Polybios burada, Euthydemos'un Teleas'a bunu yapması için yalvarmasını, "bu isteği gerçekleştirmek zorunda değilmiş gibi" yalvardığı biçiminde yorumlamıştır.

(Polybios, 2011, s. 337) Teleas'ın elçi olarak görevi gerçekten Euthydemos'un sözlerini Antiokos'a iletmektir ancak durum böyle olmasına karşın Teleas'a yalvarması, Euthydemos'un, Antiokos'tan ötürü duyduğu korkunun boyutunu anlamak adına önemlidir.

Euthydemos ayrıca, egemenliğinin ortadan kaldırılması durumunda kimsenin güvende olmayacağını açıkladı. Ona göre, yaklaşan çok sayıda göçebe Saka kalabalığının içeri girmesine izin verirlerse bu, iki hükümdar için de gerçek bir tehlike olmakla kalmayacak, aynı zamanda ülkenin kesinlikle yeniden barbarlığın eline düşmesine neden olacaktı. (Polybios, 2011, s. 337) Burada, Soğd bölgesi ile Sakalar arasında sınır oluşturan Seyhun Irmağı'ndaki (Strabon, s. 269) savunmanın çökülecek olmasından söz ediyordu. (Bivar, 2012) Sakalar devingendiler. Bu göçebelerin tehdidi, onlar üzerinde fırtına bulutuna benzer etki yaratıyordu. (Rawlinson, 2022, s. 69) Saka tehdidini açıkladıktan sonra Teleas'ı, Antiokos'a yolladı.

Yalnız Sakaların, buradaki düşüncenin aksine barbar olmadıkları bilinen bir gerçektir. Yunanlar ile Romalılara, daha sonraki süreçte onların miraslarını üstlenen Batılılara göre kendilerine benzemeyen herkesin, özellikle kendilerinden güçlü olanların barbar olduğu söylemi, onların ağızından birçok kez yinelenmiş bir söylemdir. Sakaların Yunanlara benzememeleri, ellerinde büyük bir güç barındırmaları, barbar oldukları anlamına gelmemektedir. Saka sanatının, XVII. yüzyılın son çeyreğinde bulunduğu bile dönemin sanatseverleri ile koleksiyoncularını hayran bırakmış olduğu bilinmektedir. Kazılardan çıkan Saka sanat yapıtları, nitelik bakımından kusursuz olarak görülmektedir. (Durmuş, 2017, s. 151, 152) (Bkz. Şekil 8) Dolayısıyla buradaki barbar yakıştırmasının gerçeklerle ilgisinin olmadığı unutulmamalıdır.

Euthydemos'ça geri yollanmış olan Teleas, böylece sonunda Antiokos'a ulaşmıştı. Uzun süredir soruna çözüm bekleyen Antiokos, Teleas'tan son durumu öğrenince çözümden ötürü kıvanç duydu. (Polybios, 2011, s. 337) Euthydemos'un Diodotoslar ile ilgili açıklamasından mutlu olmuş olmalıydı ancak Antiokos'un kararında en çok Saka tehlikesi etkili olmuştu. (Rawlinson, 2022, s. 69, 70) Euthydemos'a, kalması için müsaade etmeye karar verdi.

Teleas, Antiokos ile Euthydemos arasında bir süre daha gidip geldikten sonra sonunda Euthydemos, antlaşmayı onaylaması için oğlu Demetrios'u gönderdi. Antiokos, Euthydemos'un genç oğlunu karşıladıktan sonra onu gözlemleyince görünüşünden, konuşmasından, ağırbaşlı duruşundan ötürü soylu sınıfına uygun olduğu kanısına vardı. Öncelikle ona kızlarından biriyle evlendireceği sözünü verdi. Sonrasında ise babasının hükümdar olarak kalmasına izin verdiğini açıkladı. (Polybios, 2011, s. 337) Euthydemos, Antiokos'un onayını alabilmek için ona fillerini sunmuştu. (Bivar, 2012) Böylelikle türlü noktalara değinilen antlaşmayı yazıya döküp bağlaşım için ant içtiler. (Polybios, 2011, s. 337) Kuşatma MÖ 206 yılında bitmiş oldu. (Bivar, 2012) Euthydemos, hükümdar ünvanını korumuştur ancak Antiokos'un özerki olarak. Bundan böyle Baktriya yeniden Selevkoslu Devleti'nin parçası olarak varlığını sürdürecekti. (Encyclopedia Britannica, 2016c) Antiokos, verimliliği ile ünlü bu toprakları (Rawlinson, 2022, s. 2) MÖ 206'da yeniden Selevkoslu egemenliğine almış oldu. Bu, büyük bir kazanımdı.

Baktriya, Hindistan ile Sakalardan gelecek tehditlere karşı Selevkoslu Devleti için kalkan görevi üstlenecekti. Yalnız Saka tehdidi, Antiokos ile Euthydemos'un görüşmesi sırasında ne Antiokos ne de Euthydemos için yeniydi. Ayrıca bu bağlaşım, Partlar için büyük huzursuzluk yaratmış olmalıydı. (Rawlinson, 2022, s. 70) İrtabanuş gerçekten kendi çıkarları doğrultusunda Baktriya'ya saldırması için Antiokos'un aklına girmeye çalıştıysa durumu eline yüzüne bulaştırmıştı. Bununla birlikte Antiokos, Saka tehlikesinin önemini anlayabilecek denli bilgeydi. Görünüşe göre Euthydemos'un, Sakaların yarattığı tehlikenin bilincinde oluşu ile bu tehlikeye karşı koymak konusundaki yeterli görünüşü; Antiokos'un, onun Baktriya egemeni olarak kalmasına izin vermesinde kilit rol oynamıştı.

Sıra Hindistanda'ydı. Kabil bir zamanlar Selevkoslu toprağıydı. I. Selevkos döneminde Maurya Hükümdarı Çandragupta'ca ele geçirilmişti. (Rawlinson, 2022, s. 71) I. Selevkos, savaşmak için MÖ 306'da Hindistan'a ulaşmasından sonra bölgedeki genişçe toprağını, o dönemde yeni kurulmuş Maurya Devleti'ne bırakmak durumunda kalmıştı. (Strootman, 2015) Antiokos, buraları yeniden Selevkoslu toprağı yapmak istiyordu. Euthydemos, Hindistan'a düzenlenecek

olan bu sefer için Antiokos'a gereksinimleri karşılamakla yükümlüydü. (Rawlinson, 2022, s. 71) Antiokos, birliklerine bolca mısır dağıttı. (Polybios, 2011, s. 337, 339) Hayber Geçidi aracılığıyla (Rawlinson, 2022, s. 71) Hindistan'a indi. (Bkz. Şekil 9) Burada Hint Hükümdar Subhagasena ile karşı karşıya geldiler. (Polybios, 2011, s. 339) Subhagasena için, Büyük Aşoka'nın oğlu olarak Maurya hanedanının üyesi olduğu öne sürülmüştür. İki hükümdarın mücadelesinde Antiokos üstün gelip Subhagasena'ya boyun eğdirdi. Hint Hükümdar, işgalci düşmanına ödence vermeyi onaylamak zorunda kaldı. (Rawlinson, 2022, s. 71, 72) Antiokos'a fillerini sundu. Antiokos'un filleri, Euthydemos'tan aldıklarının üstüne Subhagasena'dan aldıkları da eklenince 150'ye ulaştı. Sefer sonlanmıştı. Antiokos, Harkutiş (Kandehar dolayları) ile Siranka (Hamun Gölü çevresi) boyunca Kirman'a doğru ilerledi. Dönüşü sırasında tarihler MÖ 206 ile MÖ 205 yıllarını gösteriyordu. Selevkoslu Hükümdarı, devletini güven altına almıştı. (Polybios, 2011, s. 339) Epeyce verimli olan Baktriya'yı (Strabon, s. 279) da kapsayacak biçimde birçok kent, birçok hükümdar, Büyük Antiokos'un egemenliği altına girmiş bulunuyordu. İnsanlar, yiğitliği ile azminden dolayı Antiokos'a korku ile karışık saygı duyuyorlardı. (Polybios, 2011, s. 339)

Euthydemos ise nefret ettikleri Partları felç etmişti. (Rawlinson, 2022, s. 73) Artık özerkti ancak özerkliği yabancılara karşı değildi. Ayrıca Özerk olmakla birlikte hükümdar ünvanını hala koruyordu. Dönemin en güçlü hükümdarı ile arasını iyi yapmış, onun kızıyla kendi oğlunun evlendirilmesi sözü ile birlikte kalıcı bir barışın sağlanması kesinleşmişti. (Rawlinson, 2022, s. 73) Euthydemos'un egemeni olduğu Baktriya bölgesi epeyce verimli topraklardan oluşmaktaydı. Bu topraklarda neredeyse her şey yetişirdi. (Strabon, s. 279) Üstelik dünya ticaret yollarının kesişimi de bu ülkede bulunuyordu. Artık Baktriya'nın varsıllaşarak büyümemesi için neden kalmamıştı.

Özellikle Kabil'den olmak üzere sık sık kervanlar geliyordu. Bu çok uluslu ülke için alışılmamış bir ürün olan ipek, lüks harcama için yoğun talep görmekteydi. Baktriya pazarları, birçok inancın üyelerini, çok sayıda değişik dillerde konuşan kimseleri barındırmaktaydı. Anlaşıldığı üzere bu pazarlardaki sayısız tezgah

ipek, pamuk kumaş, tatlı, baharat, ilaç, pirinç ile gümüş işlemler, bütün türlerden değerli taşlar gibi en değişik ürünler bulunmaktaydı. (Rawlinson, 2022, s. 74) Bu dönemin paralarında, Zeus betimlemesi kullanan Diodotosların aksine Herkül kullanımı göze çarpmaktadır. (Bivar, 2012) Bu durumun, hanedan değişiminin para aracılığıyla dışa vurumu olduğunu belirtmek gerekir. Euthydemos için bütün işler güzel ilerlerken tek sorun, Seyhun Irmağı'nın ötesinde bulunan Sakalardı. Varlıkları hala tedirgin ediciydi. Euthydemos'un uzun soluklu, olay dolu hükümdarlığı, MÖ 190 yılında son buldu.

Rawlinson, Euthydemos'un geçmişe dönüp baktığında kariyeriyle gurur duymuş olabileceğini belirtmiştir. (Rawlinson, 2022, s. 73-75) Gerçekten gurur duymuş olmalıdır. Euthydemos, açıkça görüldüğü üzere Büyük Aşoka ile Büyük Antiokos düzeyinde bir hükümdar değildi. Ancak Büyük Antiokos ile arasını iyi yapıp ülkesi için siyasal istikrar sağlamak adına önemli bir gelişme gerçekleştirmişti. Antiokos ile antlaşmasıyla birlikte öyle ya da böyle hükümdar ünvanını korumuş, Baktriya'nın doğal düşmanları olan Partları felç etmeyi başarmıştı. Ayrıca görünüşe göre ticareti epey canlandırarak ülkedeki ongunluğun artması yolunda büyük adımlar atmıştı. Euthydemos, Büyük Aşoka'nın ölümünü de kapsayan türlü fırsatları değerlendirebilmişti. Bütün bu gelişmelerin, Baktriya'nın geleceği için uygun ortam oluşturmuş olduğu anlaşılmaktadır.

2. BÖLÜM

YÜKSELİŞ DÖNEMİ (MÖ 190 - 170)

Euthydemos'un ölümü üzerine MÖ 190'da Baktriya tahtına değerli ardılı, oğlu Demetrios geçmişti. (Rawlinson, 2022, s. 74, 75) Demetrios, Büyük Antiokos'ça bile farklı oluşu nedeniyle hükümdarlığa değer biri olması, konuşma konusundaki uyumu, önderlik alanındaki becerisi ile önemsenmişti. Büyük Hükümdar kendi kızını, bu soylu adama yakıştırmıştı. (Bivar, 2011) Böylelikle Demetrios, gelecek vadeden bir hükümdar olarak yolculuğuna başlamış oldu. (Bkz. Şekil 10)

Demetrios, babasının yolundan giderek baş tanrı olarak Herkül'ü benimsemişti. Dolayısıyla Demetrios'un paralarında Herkül betimlemesi bulunmaktadır. Bu betimleme, babası Euthydemos'un paralarında da gözükmektedir. Bu durum, Diodotoslarinkine aksidir. Diodotoslu paralarında Herkül yerine Zeus bulunmaktaydı. Demetrios'un paralarında Anahit de göze çarpmaktadır. Ancak Anahit yerel tanrıydı. Baktriya'daki imgesinde Avesta'daki betimlenişine uygun olarak giyinmişti. Kadın tanrı olan Anahit, Belh'teki yontusundan açıkça anlaşıldığı üzere samur kürkü giyerdi. Bu durum, Anahit'in, Seyhun Irmağı'nın ötesinden olduğuna işaret etmektedir. Anahit Saka'dır. Kökeni Saka göçebelerine dayanan, sonradan İranlılar gibi başka toplumların da benimsemiş olduğu bu kutsal varlığın, (Rawlinson, 2022, s. 9, 13, 77, 78) Demetrios'un paralarında görünüşü; bu Yunan göçmenlerin, Doğu Uygarlığı'ndan yoğun biçimde etkilenişini, Doğu'nun, bu göçmenleri eritip yutma sürecini gösteren güzel örneklerden biridir. Doğrusu bu göçmenler, zamanında Baktriya'ya uzanan yol boyunca Babil ile İran'ın genelini işgal etmiş olsalar da buraları gerçek anlamıyla etkiledikleri bile söylenemezdi. Aksine Babil, Yunanları etkilemişti. (Tarn, 1938, s. 56, 57) Demetrios'u, Babil'den çok İran ilgilendirse de kendini var eden toplumun nasıl bir yolculuktan geçerek o noktaya ulaştığını, Demetrios'un nasıl bir çevre içinde egemenliğe yükseldiğini anlamak adına önemlidir.

2.1. FETİHLER (MÖ 187 - 175): Demetrios tahta oturduktan kısa süre sonra, MÖ 187 yılında, Büyük Antiokos, artan gereksinimden ötürü vergi topladığı sırada Şuşa (Elam kenti) yakınlarında öldürüldü. (Volkman, 2019) Büyük Antiokos'un ölümüyle birlikte Baktriya'yı, Selevkosluların boyunduruğu altında kalmaya zorlayan bir durum kalmamıştı. Dolayısıyla bu tarihin, Baktriya'nın yeniden bağımsızlığını kazandığı tarih olduğunu belirtmek gerekir. McGovern da kesin bir yıl vermemekle birlikte bu tarihlerde bağımsızlığını kazandığını belirtmiştir. Ayrıca bu sırada bağımsızlığını kazanan yalnızca Baktriya değil aynı zamanda Part ili olmuştur. (McGovern, 1939, s. 69) Sonuç olarak Baktriya bundan böyle kimseye haraç ödemek, kimseden icazet almak zorunda değildi. Artık ne Maurya Devleti'nin Büyük Aşokası vardı, ne de Selevkoslu Devleti'nin Büyük Antiokosu vardı. Bunların yerine bağımsız Baktriya Devleti'nin gelecek vadeden hükümdarı bulunuyordu. Bu verimli toprakların bütün getirisi yalnızca bu gelecek vadeden hükümdarın denetiminde olacaktı. Üstelik ülke uzun süredir yoğun ticaret etkinlikleriyle varsıllaşmış durumdaydı. Artık Baktriya'nın büyük ölçüde büyümesi için gerekli olan ortam hazırды. Yalnızca bu koşulları ustaca değerlendirebilecek yetkin bir hükümdara ihtiyacı vardı. Demetrios bu süreci yönetebilirse büyük işler başarılabilirdi.

Baktriya'nın, Aryana (İran'ın doğusu) bölgesini ele geçirmiş olduğu bilinmektedir ancak Strabon, Baktriya'nın genişlemesini çok bulanıkça aktarmıştır. Rawlinson'a göre Aryana'nın Baktriya'ca fethi Euthydemos ya da Demetrios zamanında gerçekleşmişti. Bunu, Antiokos'un batıda Roma Cumhuriyeti'yle mücadelesi ile birlikte Baktriya için fırsat doğmuş olmasıyla açıklamıştır. (Rawlinson, 2022, s. 72, 73, 75) Oysa Antiokos bu süreçten sonra yeniden doğuya, İlk Çağ'ın uygarlık merkezlerinden olan Elam iline dönmüştü. Euthydemos'un, bunu yapması için bu önemli ile yaklaşmış olması gerekliydi. Antiokos'un Elam topraklarına değin gelip bu duruma karışmamasının mantıklı açıklaması olamaz. Euthydemos, Antiokos'tan epey korkmaktaydı. Zamanında Antiokos'u inandırıp onayını almak için çok çabalamıştı. Yalnızca özerk olarak varlık gösterebileceği bir konumu elde etmek bile Euthydemos için oldukça güç olmuştu. Durum böyleyken Antiokos'un topraklarına göz dikip saldırmış olması mantıklı değildir. Dolayısıyla Aryana'nın fethinin, Euthydemos'un değil oğlu

Demetrios'un döneminde gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Demetrios, MÖ 187'de Antiokos öldükten sonra fetihlere başlamış olmalıydı.

Strabon, söz konusu bölgeye bütüncül olarak yaklaşarak anlatırken Harkutiş'in, Aryana'nın parçası olduğunu belirtmiştir. (Strabon, s. 277, 279) Aryana, İran'ın, Hindistan topraklarının bitişiğinde kalan doğu bölgelerine verilen ortak addı. Pers ilinin doğusundan sonra başlayan topraklar Aryana idi. Dolayısıyla Kirman, Mekran, Harkutiş, Siranka, Haroyva, Paruparaesanna (Kabil çevresi), Aryana'nın parçalarıydı. (Schmitt, 2011)

Strabon'un belirttiği üzere Baktriya'nın ayaklanışına neden olan Yunanların gücü, ülkenin verimliliğinden ötürü çok ileri düzeye ulaşmıştı. (Strabon, s. 279) Strabon, sözünü ettiği bu büyük güç ile Demetrios'un dönemini kastetmektedir. (Rawlinson, 2022, s. 75) Strabon, Demetrios ile Milinda'nın fetihlerinden birlikte söz ederken, Tarihçi Garsallulu Apollodoros aracılığıyla, Baktriya'nın, Aryana'nın egemeni olduğunu aktarmıştır. (Strabon, s. 279) Strabon'un burada, Demetrios ile Milinda'yı birlikte anlatmasıyla fetihlerin karıştırılabilecek olması söz konusu gibi gözükse de Milinda'nın egemenlik tarihleri ile egemenlik alanı açıktır. Dolayısıyla Aryana'nın fethinin Milinda'dan önce gerçekleşmiş olduğu bilinmektedir. Milinda'nın tahta oturduğu, Demetrios'un ölümünden sonra gerçekleşecek olup egemenlik alanı ise güneydoğuya yoğunlaşacaktır. (Encyclopedia Britannica, 2014)

Böylelikle Aryana'nın fethi Demetrios'ça gerçekleştirilmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere Aryana birçok bölgeden oluşmaktaydı. Üstelik Aryana'yı oluşturan bu bölgelerin her biri büyük alanlardı. Dolayısıyla böylesine uçsuz bucaksız bir alanın ele geçirilişinin, epeyce kapsamlı bir fetih olduğunu belirtmek gerekir. Strabon, Aryana'dan söz ederken Haroyva'ya ayrıca değinerek buranın kentlerini saymıştır. Onun anlatımına göre Haroyva'da Artakaena, İskenderiye, Akaia kentleri bulunmaktaydı. Bura, Asya'nın bu kesiminin en güçlü bölgelerinden biriydi. (Strabon, s. 277, 279) Anlaşıldığı üzere Haroyva, İlk Çağ'da oldukça önemli bir bölgeydi. Bölgenin başkenti Artakaena idi. Çağdaş dönemdeki Herat'ın stratejik öneminden dolayı İlk Çağ'da büyük bir kent olarak varlık göstermiş olması gerektiği düşüncesinden yola çıkılarak Artakaena ile

Herat'ın özdeş olduğu düşünülmektedir. Burada XIX. yüzyılda Ahemenişli çivi yazılı silindirinin bulunmuş olması (Vogelsang, 2012) da buranın İlk Çağ'daki önemini göstermesi bakımından önemlidir. (Bkz. Şekil 11)

Bu uçsuz bucaksız bölgenin fethi ile Demetrios, devletinin sınırlarını çok büyük ölçüde genişletmiş oldu. Stratejik önemi yüksek birçok yer ele geçirilmişti. Bunun, Baktriya için önemi tartışmaya kapalıdır. Özellikle, gücü ile sivrilen Haroyva bölgesinin fethi göz önünde bulundurulduğunda Aryana seferi sırasında Demetrios'un göstermiş olduğu beceri açıkça görülebilmektedir. Strabon'un anlatımında Haroyva, şarap üretimindeki aşırı üretkenliğiyle göze çarpar. (Strabon, s. 279) Anlaşılan Aryana'nın fethi, Demetrios'a ordu bakımından büyük stratejik önem kazandırmasının yanı sıra verimliliğiyle birlikte ona gelecek tasarılarını yaşama geçirmesi adına da katkıda bulunmuştu. Apollodoros'un anlatımına göre Baktriya bütün olarak Aryana için süs niteliğindedir. (Strabon, s. 281) Bu yorum, son derece verimli topraklardan oluşan Baktriya'nın epeyce güçlendikten sonra Aryana'ya boyun eğdirilmesiyle birlikte göz önünde bulundurulmasıyla anlamlı olmaktadır. Aryana bundan böyle Selevkosluların değil Demetrios'un toprağıdır.

Strabon, Hindistan çevresinin fethini anlatırken Himalayalar için gerçekleştirilmiş olan mücadeleyle ilgili olarak Milinda'ya değinmiştir. (Strabon, s. 279, 281) Bu bölgenin fethinin onun eliyle gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Öyleyse geriye kalan fetihler Demetrios'un olmaktadır. Demetrios, Baktriya'nın, Hindistan'a yayılmasını sağlamış olan hükümdarıydı. (Rawlinson, 2022, s. 151) Görünüşe göre Demetrios, Hindistan'da geniş topraklar ele geçirmişti. (Bivar, 2011) Bu gelişme, MÖ 180 yılını aşmadan gerçekleşti. (McGovern, 1939, s. 70) Böylelikle Kabil'den güneye uzanan dağlar boyunca Sindu Irmağı'nın batısı tümüyle fethedildi. (Rawlinson, 2022, s. 76) (Bkz. Şekil 12) Sonrasında ise Patala bölgesinin ele geçirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. (Strabon, s. 279, 281) Bura, Sindu Irmağı'nın çatal ağzında yer alıyordu. (Rawlinson, 2022, s. 76) Strabon, Sauraştra (Kuzeybatı Hindistan'da yarımada) ile Sigerdis hükümdarlıklarının da ele geçirildiğini belirtmiştir. (Strabon, s. 281) Sigerdis'in konumu konusunda belirsizlik vardır ancak Sauraştra yarımadası ile Patala arasında olmalıdır.

(Rawlinson, 2022, s. 76) Sigerdis, Demetrios'un, Patala'yı fethinden sonra Saurastra'yı ele geçirmeden önce fethetmiş olduğu hükümdarlık olarak gözükmektedir. Pencap bölgesi de önemli ölçüde Demetrios'ça ele geçirilmiştir. (Bkz. Çizim 4)

Burada Euthydemia kenti önemlidir. Rawlinson, bu kentin Demetrios'ça kurulmuş olma olasılığından söz etmiştir. Konu ile ilgili düşünülünce akla gelecek olanlardan biri, baba adı verme geleneğinin yaygınlığı olmaktadır. (Rawlinson, 2022, s. 76) Böylece neden adının Euthydemia olmasına karşın Euthydemios'un ölümünden sonra kurulmuş olduğunun öne sürüldüğü anlaşılmaktadır. Yine de görünüşe göre gerçekte buranın kuruluşu çok daha eskiye dayanmaktaydı. (Encyclopedia Britannica, 2011) Dolayısıyla, Demetrios'a dayandırılarak sözü edilen bu açıklamanın, kentin kuruluşu değil yalnızca yeni adının verilmesi olarak anlaşılması gerekmektedir. Sonuç olarak, Sagala adıyla bilinen bu kent, devletin yeni başkenti konumuna getirildi. (Rawlinson, 2022, s. 76) Şimdi Sialkot adıyla anılmakta olan Sagala, Doğu Pencap'ta konumlanmaktaydı. (Bopearachchi, 2012b)

Demetrios anlaşılan Hindistan'daki topraklarını küçük prensliklere bölmüştü. Bu, yönetim bakımından büyük yarar sağlamaktaydı. Bu düzen, derebeylik ya da ilbaylık olarak adlandırılabilir bir düzendi. Bu yabancıların, Hindistan'ı yönetebilmek için gördükleri tek çıkar yol buydu. Ayrıca yönetim yapısı, Doğu'nun doğasına uygun duruma getirilmişti. (Rawlinson, 2022, s. 78) Ancak Baktriya Devleti'nin, Hindistan ile sınırlı kalmayarak topraklarının genelini yönetsel birimlere ayırmış olduğu anlaşılabilmektedir. (Strabon, s. 281)

Demetrios, Hindistan toprakları için yeni paralar bastırdı. Bu paralar, Baktriya bölgesi için bastırılmış olduğu paralardan farklıydı. Yeni paraların kimliği, Hindistan bölgesine daha uygundu. Bu paralar, işçilik bakımından dikkate değer olup Yunan ile Hint biçimlerini birleştiren en erken örneklerdir. Bu dizi, Baktriya'nın en çarpıcı nitelikteki paraları arasında yer almaktadır. Gümüş paralar, Demetrios'u, başında fil biçimli tolgası ile betimlemekte, onu Hindistan Racası olarak göstermektedir. Bunlar olasılıkla kare paralardan önceydi. Kare paralarda arka yüzde Yunanca yazım hala bulunmakla birlikte ön yüzde artık

Haroşti yazısının yer edindiği görülmektedir. Bu durum, Yunanların, Baktriya'ya ulaştıklarında getirdikleri başlangıçtaki kimliklerinden aşamalı olarak uzaklaşmalarını oldukça açık biçimde göstermektedir. (Rawlinson, 2022, s. 78) Bu kimseler hala Yunandırlar ancak her geçen zaman Doğu Uygarlığı'nın üyelerine daha çok benzemektedirler. Bununla birlikte, devletin çekirdeğini oluşturan Baktriya bölgesinin içerisinde yaşamakta olan, Kuzeydoğu İran dillerinden birini konuşan Baktriya toplumundansa (Sims-Williams, 2011) sonradan ele geçirilmiş Hindistan bölgesinin, Baktriya Yunanları üzerinde daha belirgin etki oluşturduğunu belirtmek gerekir.

Hindistan'ın, dönem dönem büyük hükümdarlıklar altında birleştirilmiş olduğu görülmektedir. Bu yalnızca belirli hükümdarlara bağlı olarak kalmış, bu sınırlı sayıdaki yöneticiler dışında kalan yetersiz hükümdarların dönemlerinde Hindistan'ın yeniden parçalanmış duruma çekildiği görülmüştür. Büyük Maurya Devleti'nin bile Aşoka'nın ölümünden sonra içine düşmüş olduğu güç durum ortadadır. (Rawlinson, 2022, s. 79) İşte Demetrios, bu geniş toprakların bütünlüğünü sağlama becerisini elinde tutan az sayıdaki hükümdardan biriydi. Demetrios bütün Hindistan'ı fethetmiş değildi ancak önemli bölümünü egemenliği altına almayı başarmıştı. Görünüşe göre ilbaylık, Hindistan için var olan doğal yönetim yapısıydı. Yunanistan'daki doğal yapının, şehir devleti örgütlenmesi biçiminde olması gibi. (Rawlinson, 2022, s. 79)

Strabon, Hindistan fetihlerini anlattığı bölümde, Baktriya'nın, Frün ile Serika (Seres) bölgelerine değin genişlemiş olduğunu belirtmiştir. (Strabon, s. 281) Strabon'un anlatımı, bu iki bölgenin ilişkili olduklarını düşündürmektedir. Serika, Çin ile Pamir bölgeleri bağlamında sözü edilen bir bölge olma özelliğini taşır. (Bkz. Şekil 13) (Frye, 2011) Dolayısıyla buranın, Baktriya bölgesinin kuzeydoğusunda yer aldığını belirtmek gerekir. Öyleyse bura, Güneydoğu Türkistan'da konumlanmaktaydı. Frün ise Serika ile ilişkili olmasından ötürü aynı çevrede konumlanıyor olmalıydı. Serika adı, Sarıkol'a (Taşkurgan) karşılık geliyordu. Bölgenin en batısında bulunan Taşkurgan, Baktriya ordusunca korunuyordu. (Rawlinson, 2022, s. 77) Öyleyse Strabon'un sözünü ettiği fetihler sonucunda Baktriya'nın ulaştığı sınırları burada idi. Taşkurgan'da ticaret

merkezi bulunmaktaydı. Görünüşe göre buranın ele geçirilişi ticari nedenlerden kaynaklanmıştı. Ayrıca Saka göçebelerinin akınlarına karşı önlem almak isteniyordu. Rawlinson, Strabon'un anlatımından, Kabil'in doğusundaki fetihlerin, Demetrios'un dönemine denk gelmesi gerektiği sonucuna varmıştır. (Rawlinson, 2022, s. 75, 76, 77) Dolayısıyla, Sarıkol ile Frün'e uzanan bölgenin fethinin, Demetrios'un döneminde gerçekleşmiş olduğunu belirtmek gerekir. (Bkz. Çizim 5)

2.2. AYAKLANMA (MÖ 175 - 170): MÖ 175'lere gelindiğinde Demetrios Hindistan'da iken hükümdarlığın Baktriya bölgesi merkezli kuzey bölümü, geniş hükümdarlığın iç çekişmesine sahne oldu. Burada Demetrios'a karşı ayaklanma patlak verdi. Bu ayaklanmanın başında Eukratides adında biri bulunuyordu. (Bivar, 2011) Eukratides, Demetrios Hindistan'da yeni fetihlerle ilgilenirken fırsatı değerlendirmek istemiş olmalıydı. (Rawlinson, 2022, s. 79, 80) Demetrios duruma el atmak için Hindistan'dan döndü. (Bivar, 2011) Ayaklanmanın önderini, bulunduğu yerde kuşatma altına aldı. Demetrios'un ordusu 60.000 kişi olarak belirtilmiştir ancak bu sayıya olanaksız gözüyle bakılmaktadır. (Justinus, 2017, s. 411) Bu sayı o döneme göre epey büyük olmakla birlikte bu büyüklükte ordu ortaya çıkarmak olanaksız değildir. Yine de 60.000 kişinin abartılmış bir sayı olarak gözüktüğünü belirtmek gerekir. Eukratides'in garnizonunun sayısı ise 300 olarak verilmiştir. (Justinus, 2017, s. 411) 300 sayısı da abartılı gözükmemektedir ancak bu kez aksi yönde olacak biçimde. Karşıdan daha az sayıda olsalar bile gerçek sayıları, 300 kişinin çok daha üzerinde olmalıydı. Justinus'un anlatımına göre Eukratides, bu garnizon ile düşman birliklerine düzenlediği kesintisiz saldırılar sonucunda kaçmayı başardı. (Justinus, 2017, s. 411) Anlaşılan 60.000 kişi değilse de oldukça kalabalık bir düşman gücü tarafından kapana kısılmış olmanın sonucunda durumun ölüm kalım meselesine dönmesiyle birlikte az kişiden oluşan bu garnizon, gözlerini karartıp ellerinden gelen her şeyi yaparak kararlı bir atılımla düşman ordusunu bir noktadan kısa süreliğine yarıp ölümden güçlük de olsa kurtulabilmişti. Böylelikle kuşatma beş ay sürmüştü. (Justinus, 2017, s. 411) Bivar bu gelişmelere karşın sonunda Eukratides'in

savaşı kazanıp Demetrios'un öldürüldüğünü belirtmiştir. (Bivar, 2011) Oysa Eukratides'in yaşam öyküsünü aktarıp bu bilgilerin günümüze değin ulaşmasını sağlayan Justinus, Eukratides'in bu mücadelede başarılı olduğunu düşündürecek en ufak imada bulunmamıştır. (Justinus, 2017, s. 411, 412) Aksine sonraki süreçte Demetrios'un, Yenilmez ünvanıyla anılmış olması, (Bivar, 2011) bu mücadelenin, Bivar'ın anlatımından farklı sonuçlanmış olduğunu göstermektedir. Justinus'un anlatımı kısadır. Bu mücadelenin sonundan, Demetrios'un nasıl ölmüş olduğundan söz etmez. (Justinus, 2017, s. 411, 412) Ancak Eukratides'in, az sayıda askerle yaşamını bile güçlülükle kurtararak kaçmış olmasını; Demetrios'un bu sırada hala kalabalık bir ordunun başında sağlam biçimde bulunmasını; en önemlisi ölümünden sonra bile Yenilmez olarak anılmış olmasını göz önünde bulundurunca Eukratides'in, Demetrios'a karşı girişmiş olduğu bu savaşta başarı elde edememiş olduğu sonucuna varılması gerektiğini belirtmek gerekir. Savaşlardaki yenilmezliğiyle bilinen Demetrios'un, suikasta kurban gitmiş olması epey olası gözükmemektedir. Ölümünün suikast dışı biçimde gerçekleşmiş olması da olasılık içindedir ancak Eukratides'in, bu mücadeleyi başarıyla sonuçlandıramadığı ortadadır. Bununla birlikte sonuç olarak bu ayaklamanın patlak verişinden sonraki süreç içerisinde ayaklanmanın başını çeken Eukratides başarılı olamasa da Baktriya Devleti'nin güçlü hükümdarı yaşamını yitirmiş bulunuyordu.

Bütün eylemleriyle, Demetrios, Baktriya Devleti'nin kuşkusuz en büyük hükümdarı olmuştu. Amaç, ticaret için denize ulaşmaktı. Çin'e uzanan yolu güven altında tutmak da benzer amaca hizmet ediyordu. (Rawlinson, 2022, s. 75) Hindistan'da gerçekleştirilmiş fetihlerle birlikte denize ulaşılmış ayrıca Sarıkol ile Früne'e uzanan bölgenin ele geçirilmesiyle Çin'e uzanan yolun güvenliği artırılmış oldu. Böylelikle Demetrios iki büyük amaca da ulaşmıştı. Devletine gönenç bakımından da doruğunu yataşmış olan Demetrios'un (Rawlinson, 2022, s. 75) döneminde gerçekleştirilmiş bütün bu fetihler göz önünde bulundurulduğunda, Strabon'un, Baktriya'nın çok güçlenmiş Yunanları üzerine olan tanımının Demetrios'u anlattığı açıktır. Bu denli büyümüş bir hükümdarlık, İlk Çağ'a damgasını vurmuştu. Demetrios, Büyük Antiokos'un Selevkoslu Devleti'ne yapmış olduğu etkinin benzerini Baktriya Devleti için

oluşturmuştu. Aynı zamanda Hindistan bölgesi için, Büyük Aşoka'nın yaratmış olduğu etkinin benzerini yaratmıştı. Aşoka düzeyinde olmamakla birlikte Hindistan tarihinin en güçlü hükümdarlarından biri olduğu kesindir. Demetrios, yıkılmış olan Büyük Maurya Devleti'nin yeniden kurucusu olarak bile nitelendirilmektedir. (Encyclopedia Britannica, 2016a) Sonraki süreçte belirecek olan, Euthydemos'un kurmuş olduğu hanedanından, olasılıkla Demetrios'un oğullarından biri olan Agathokles'in, Demetrios'a gönderme yapan soy ağacı temalı parasında Yenilmez ünvanı göze çarpar. (Bivar, 2011) Buradan Demetrios'un ömrü boyunca yenilgi yüzü görmemiş bir komutan olduğu sonucu çıkmaktadır. Dolayısıyla komutanlık alanındaki becerilerinin epeyce yüksek olduğu kolaylıkla anlaşılabilir.

Bütün bunlara ek olarak Demetrios ile devletin en ilgi uyandıran özelliklerinden biri ise tarihte aynı bölgede egemenliğini oluşturmuş olan bir başka komutan ile devlete olan şaşırtıcı benzerliğidir. Dünya tarihinin görmüş olduğu en büyük komutanlardan biri olan Gazneli Mahmud'un devletin merkezi, Demetrios'un devletin merkezi ile aynı dolayda yer almaktaydı. Dahası bu iki büyük komutanın fetihlerinin kapsam alanlarında da önemli bir benzerlik göze çarpar. Gazneli Mahmud'un fetihlerinin çok daha geniş toprakları kapsamıyla birlikte Demetrios'un fethettiği bölgeler ile epeyce benzeştiği gerçeği yadsınamaz. Dolayısıyla Gazneli Devleti'nin egemenlik alanının, Baktriya Devleti'nin egemenlik alanıyla büyük benzerlik gösterdiği bir gerçektir. İki devlet de benzer çevrelerde oldukça büyük birer güce dönüşmüş olma özelliğini taşır. (Bkz. Çizim 6)

3. BÖLÜM

DÜŞÜŞ DÖNEMİ (MÖ 170 - 130)

Justinus, Mihrdat adındaki hanedan üyesinin Part tahtına geçişi ile Eukratides'in Baktriya tahtına oturmasının neredeyse eş zamanlı gerçekleşmiş olduğunu belirtmiştir. (Justinus, 2017, s. 410, 411) Mihrdat'ın MÖ 171 gibi Part tahtına oturmuş olduğu (Schippmann, 2016) göz önünde bulundurulunca Demetrios'un ölümü ile birlikte Eukratides'in, Baktriya tahtına oturmasının da bu tarihlerde gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. (Bkz. Şekil 14) Eukratides'in MÖ 175 dolaylarında ayaklanma başlatıp Demetrios'un ordusundan güçlkle kaçtıktan sonra MÖ 170 gibi tahta geçmiş olduğu düşünülünce aradaki süreyi genellikle Demetrios'tan kaçarak ya da saklanarak geçirmiş olmalıydı. Demetrios'un ölümünün üzerine ise tahtı ele geçirmişti. Ancak kendi ile birlikte Apollodotos ile Heliokles'in de dönemlerini kapsayan bu süreç, Baktriya'nın düşüşüne tanıklık eden dönem olacaktı.

3.1. EUKRATİDES (MÖ 170 - 145): Eukratides'in, sayı ile nitelik bakımlarından göz alıcı olan paralarında ebeveynleri Heliokles ile Laodike görülür. Annesi Laodike'nin başındaki taç, onun soyluluğuna işaret eder. Bu betimleme, Eukratides'in, soylu kanı taşıyıp tahtın gaspçısı olmadığı iletisini verir. (Kopff, 2016) Laodike adı, Selevkoslu hanedanına gönderme yapan bir addi. Hanedanın kurucusu I. Selevkos'un annesinin adı da Laodike idi. (Rawlinson, 2022, s. 156) Büyük Antiokos, Baktriya seferinin sonunda görüşmeler sırasında Demetrios'a, onu kendi kızıyla evlendireceği sözünü vermişti. İşte Eukratides'in annesi, Demetrios için gönderilmiş olan bu Selevkoslu prensesinin kardeşi, kuzeni ya da buna benzer bir yakını olabilir. (Rawlinson, 2022, s. 156) Durum böyleyse Eukratides, anne yanından Selevkoslu hanedanıyla bağlantılıydı. Dahası Demetrios'un eşinin yeğeni bile olabilirdi. Görünüşe göre Eukratides, ayaklanmadan önce de devlet yönetiminde önemli konumda yer alıyordu.

(Rawlinson, 2022, s. 80) Böylelikle ayaklanmayı nasıl başlatabilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Selevkoslularla bağlantılı olarak gözükken bu yeni hükümdarın döneminde Baktriya Devleti'nin kuzey sınırları çok önemli gelişmelere sahne olacaktı. Saka korkusu çok eskiden beri varlığını göstermekteydi. Sakalar yalnızca Baktriya Devleti'ni değil bölgeyle ilişki içine giren bütün Yunanlara korku salıyordu. İskender, Seyhun Irmağı'nın ötesindeki bu göçebelerin hareketlerini gözlemleyebilmek için uç şehir bile kurmuştu. (Rawlinson, 2022, s. 87) Euthydemos, Sakalardan ötürü tedirginlik duymaktaydı. Büyük Antiokos'u bile tedirgin etmişlerdi. Antiokos'un, Euthydemos'un hükümdar olarak kalmasını onaylamasında, Sakaların oluşturduğu korkunun büyük etkisi vardı. Baktriya Devleti'ne altın çağını yaşatmış olan Demetrios'un döneminde bile Saka korkusunun yok olmadığı anlaşılabilmektedir. Görünüşe göre bu korkudan dolayı o dönemde Taşkurgan denetim altına alınarak Sakalara karşı önlem almak istenmişti. Bu göçebeler gizemliydi. Kimse onların gücünün hangi düzeyde olduğunu kesin biçimde bilmiyordu. Göçebelerin ezici gücünün tedirginlik yaratmasıyla birlikte yerleşik olmamalarından ötürü bu göçebelerin durumuyla ilgili bilgiler Yunanlar için bulanıktı. (Rawlinson, 2022, s. 87) Sonuç olarak bu tehdidi engelleyememişler, yalnızca geciktirebilmişlerdi.

Göçebelerin bu devinimlerinin temelinde, hayvanlarının beslenmesi için gerekli olan otlak kavgaları yatmaktaydı. Gerektiğinde kendi aralarında da çarpışmaya girmekten kaçınmazlardı. Bir süre öncesinde bu göçebelerin bir kolu, kendi otlaklarından edilmişlerdi. Bunun üzerine ise Baktriya bölgesinin kuzeydoğusundaki bölgelerinden ayrılarak güneybatı yönünde ilerlemeye başlamışlardı. (Rawlinson, 2022, s. 91, 92) Dönem ile bölgeye bakıldığında akla Hunların Yüecilerle giriştikleri mücadele gelir. MÖ 176 yılında Büyük Hun Hükümdarı Mete, Yüecileri ağır biçimde yenilgiye uğratmıştı. (Bivar, 2009) Dolayısıyla göçebelerin bu yer değişimlerinin kökeninde Mete'nin, düşmanlarını ezip geçmesi yer alıyordu. İşte böylece harekete geçen bu kesim ise yollarının üzerinde başka bir göçebe kesimle çakıştı. (Rawlinson, 2022, s. 91, 92)

Sonunda korktukları başlarına geldi. Göçebeler saldırıya geçip Baktriya Devleti'ni işgal ettiler. (Rawlinson, 2022, s. 74) Eukratides, devletin kuzey ile doğu bölgelerini yitirdi. (Bernard, 2012) Kuzeyde Soğd ili bulunmaktaydı. Doğusunda ise Taşkurgan'a uzanan topraklar vardı. Buraların, Sakaların eline geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. Justinus, Eukratides'in büyük adam olduğunu belirtmiştir. (Justinus, 2017, s. 411) Eukratides, Baktriya Devleti'nin son önemli hükümdarı, (Kopff, 2016) en güçlü hükümdarlarından biri (Bernard, 2012) olarak tanımlanmaktadır. Yine de bu niteliklerine karşın Eukratides, Saka akınlarının önüne geçemedi. Artık Baktriya Devleti'nin, Sarıkol ile ilişkisi kalmadığı gibi Seyhun Irmağı ile de bağlantısı kopmuştu. Sakalar artık iki ırmak arasındaki toprakların egemenleriydiler. Baktriya Devleti'nin kuzey sınırı bundan böyle Seyhun değil daha güneydeki Ceyhun Irmağı idi. Başka bir deyişle Baktriya bölgesi, Baktriya Devleti'nin en kuzey toprakları durumuna dönmüştü. (Bkz. Çizim 7)

Sakaların, Baktriya Devleti'ne vurmuş oldukları darbe epey büyüktü. Ancak Eukratides'in yüzleşmesi gereken sorunlar bununla sınırlı kalmayacaktı. Justinus, Soğdlar, Sirankalılar, Hintler ile savaşıldığını belirtmiştir. (Justinus, 2017, s. 411) Bu savaşlarla ilgili ayrıntı vermemiş olsa da Soğd iliyle ilgili olan savaşın, bölgenin Sakalarca ele geçirilişiyle sonuçlanmış savaş olduğu anlaşılmaktadır. Siranka'daki savaşın nedeni bilinmez. Hindistan için ise Milinda'yı kastetmiş olmalıdır. Demetrios döneminde Hindistan'da çok geniş alanlar fethedilmişti. Eukratides, MÖ 170 yılında bu uçsuz bucaksız hükümdarlığın başına geçmiş bulunuyordu ancak kendine güçlü bir rakip belirmişti. Bu kişi Milinda idi. Savaşa tutuştular. (Bernard, 2012)

Milinda, MÖ 165 yılında hükümdar konumuna yükselmişti. (Bopearachchi, 2012b) Daha öncesinde Eukratides, Demetrios'tan kalan, Hindistan'ın da önemli bölümünü kapsayan geniş hükümdarlığın tek hükümdarıydı ancak Milinda'nın, Hindistan Yunanlarının hükümdarı olarak tahta çıkmış olduğu bilinmektedir. (Bopearachchi, 2012b) Dolayısıyla Demetrios'tan geriye kalan Baktriya Devleti, Eukratides ile Milinda arasında ikiye parçalanmış oldu. Kuzeydeki Baktriya çevresi Eukratides'in, güneydeki Hindistan ise Milinda'nın egemenlik alanı

olarak kaldı. Milinda, Hindistan Yunanlarının en önemli hükümdarıdır. (Bopearachchi, 2012b) Dolayısıyla Eukratides için oldukça uğraştırıcı bir düşman olduğu anlaşılabilir. Sonuç olarak Justinus'un belirtmiş olduğu türlü bölgelerdeki bütün bu savaşlar, Baktriya Devleti'ni yıpratmış oldu. (Justinus, 2017, s. 411)

Ancak bütün yıpranmışlığına karşın Eukratides'in başa çıkması gereken tehditler sona ermiş değildi. MÖ 171 yılında Part tahtına geçmiş olan Mihrdat, özel bir görevle tahta oturmuştu. (Rawlinson, 2022, s. 80) Babadan çok hükümdar olarak davranan, Arşaklılara önderlik eden Frahat, Part tahtını, oğulları yerine kardeşi Mihrdat'a bırakmayı uygun görmüştü. (Justinus, 2017, s. 410) Frahat'ın sayısız oğlu ile birlikte düşünüldüğünde Mihrdat, bütün mirasçılar arasında en yetenekliydi. Partların egemenlik alanını genişletmeyi amaçlayan büyük görevi gerçekleştirilmesi en olası kişi o idi. (Rawlinson, 2022, s. 80) Daha önce Büyük Antiokos'un Baktriya seferi, Partların beklentisinin aksine Baktriya için iyi sonuçlanmıştı. Baktriya, Antiokos'un seferi sonucunda bağımsızlığını yitirip özerk konuma düşmüştü ancak Euthydemos, tahtını korumuş; Baktriya, gelişmeyi sürdürmüştü. Üstelik Baktriya'nın özerkliği yalnızca Büyük Antiokos'un ölümüne değin sürmüştü. Sonrasında Demetrios ile birlikte en büyük gücüne ulaşmış olan Baktriya Devleti, uçsuz bucaksız bir alanda kök söktürmüştü. Bu durumdan en çok rahatsız olanlar arasında kuşkusuz Partlar bulunuyordu. Artık bu duruma son vermelilerdi. (Bkz. Şekil 15)

En sonunda İki hükümdar karşı karşıya geldi: Eukratides ile Mihrdat. Tarihler MÖ 160'ı gösteriyordu. Olasılıkla bu, Mihrdat'ın düzenleyeceği ilk ordu seferiydi. (Schippmann, 2016) Justinus'un anlatımıyla ikisi de büyük adamdı. Bu savaşta Eukratides büyük bir ruhla süreci yönetti. Ancak sonunda üstün gelen, Mihrdat oldu. (Justinus, 2017, s. 411) Strabon'un anlatımından anlaşıldığı üzere Aspionos ile Turiva bölgeleri, Eukratides'in elinden çıkıp Partların eline geçti. (Strabon, s. 281) Bu bölgelerin kesin konumları belli olmamakla birlikte Mihrdat'ın, fethini amaçladığı yerlerden birinin Nusay (Türkmenistan'da kent) çevresi olması (Schippmann, 2016) nedeniyle Strabon'un sözünü ettiği bölgelerin en azından bir bölümünün, Nusay kenti çevresini kapsamakta olduğu

anlaşılmaktadır. (Bkz. Çizim 8) Sonuç olarak Baktriya Devleti'nin batı bölgeleri, Mihrdat'ın egemenliğine girmiş oldu.

Justinus, iki hükümdarın da büyük olduğunu ancak şansın Mihrdat'tan yana durduğunu belirtmiştir. (Justinus, 2017, s. 411) Genel anlamda savaşlar için şans etkeni göz ardı edilemez ancak Mihrdat'ın başarısından söz ederken yalnızca şans etkenine değinmek çok çarpık bir anlayışa neden olabilir. Mihrdat'ın egemenlik dönemi incelendiğinde kesinlikle yalnızca şans ile açıklanamayacak, dahası şanstın en son söz edilmesi gereken bir gerçekle karşı karşıya kalınmaktadır. Eukratides büyük hükümdar olabilir ancak Mihrdat kesinlikle daha önde gelmektedir. Mihrdat'ın, Antiokos'u, Aşoka'yı, Demetrios'u, Mete'yi anımsatan düzeyde bir hükümdar olduğunu belirtmek gerekir. Mihrdat, Part Devleti'nin, dünya gücü düzeyine yükselmesine neden olan hükümdarı olma özelliğini elinde bulunduran kişidir. (Schippmann, 2016) Sonuç olarak tarihte Büyük ünvanıyla anılan hükümdarlardan biri olmaktadır. (Kopff, 2016) Bununla birlikte Partların başarılarının, yaşam biçimleri ile geleneklerinin Saka kimliğinde olmasından kaynaklandığını belirtmek gerekir. (Strabon, s. 275) (Bkz. Çizim 9)

Bernard, Eukratides'in, Hindistan'ın Yunan yöneticilerine boyun eğdirmiş olduğundan söz etmiştir. (Bernard, 2012) Baktriya Devleti'nde de Milinda'nın Baktriya'dan ayrılmak yoluyla bağımsızlığını sağlamış olduğu Yunan yönetimli Hindistan Devleti'nde de küçük çaplı yöneticilerin, ülkenin türlü bölgelerinde yerel yöneticilik yaptıkları bilinmektedir. (Rawlinson, 2022, s. 151) Dolayısıyla Eukratides'in boyun eğdirdiği bu yerel yöneticilerin, Milinda'nın astı oldukları anlaşılmaktadır. Öyleyse Eukratides'in bu savaşının yalnızca söz konusu küçük çaplı yöneticileri değil daha geniş anlamda Milinda'yı ilgilendirdiğini belirtmek gerekir. Bu yöneticiler, Hindukuş'un güneyinde yer almaktaydılar. (Bernard, 2012) (Bkz. Çizim 10) Dolayısıyla böylelikle Eukratides, önceden Milinda'nın bağımsız hükümdar olmasıyla yitirmiş olduğu Hindistan'daki egemenlik alanının bir bölümünü geri almayı başarmış oldu. Öncesinde Baktriya Devleti, Hindistan'dan tümüyle çıkarılmış durumdaydı. Şimdi ise öyle ya da böyle Hindistan'a yeniden girmiş bulunuyordu. (Bkz. Şekil 16) Yalnız Eukratides'in

Hindistan fetihleri ile önceli Demetrios'un Hindistan fetihleri arasında önemli fark bulunuyordu. Demetrios, bağımsız Hint yöneticilere karşı bu fetihleri gerçekleştirmişken Eukratides, Yunan yönetimindeki yöneticilere karşı fetihler düzenlemekteydi. Kuşkusuz Demetrios'un gerçekleştirmiş olduğu fetihler çok daha çetindi. Ancak Eukratides'in karşısında Milinda gibi güçlü bir düşman vardı. Dolayısıyla Eukratides'in fetihlerinin de önemini vurgulamak gerekir.

Paruparaesanna ile Gandara (Peşaver çevresi) bölgeleri Eukratides'in eline geçmişti. (Kopff, 2016) Eukratides, Kuzeybatı Hindistan'da Celum Irmağı'na değin uzanan toprakları, Milinda'nın egemenlik alanından koparıp Baktriya Devleti'nin sınırları içerisine kattı. (Bernard, 2012) Hindistan fetihleri için Prakritçe ile Yunanca olmak üzere iki dilli paralar bastırdı. Bir yüzlerinde kadın kent tanrısı betimlemesi taşıyan bu tunç paralar kare biçimliydi. (Kopff, 2016) Bu Prakritçe yazılar ile kare biçimleri, Yunanların Hint toplumundan yoğun biçimde etkilendiklerinin açık göstergesiydi. Türk etkilerini de bir kez daha akla getirince bu Yunanların, Doğu dünyasının kendine özgü yapısı altında eski kültürlerinden uzaklaşarak iyiden iyiye değişmiş olduklarını vurgulamak gerekir.

Eukratides, Hindistan seferlerinden birinden dönüyor iken oğullarından birince suikasta uğradı. (Bernard, 2012) Bu suikast, Eukratides'in Paruparaesanna ile Gandara'yı fethinden kısa süre sonra gerçekleşmişti. (Kopff, 2016) Oğlu, babası Eukratides'i yoldayken öldürmüştü ancak bunu gizlemişti. Çevreye babasını değil düşmanı öldürmüştü olduğu yönünde yalan söylüyordu. Oysa gerçekte babasını öldürmekle kalmayıp ölü bedenine bile saygısızlık yapmıştı. Babasının ölü bedenini, iki tekerli savaş arabası ile sürükleyip kanını yol boyunca yere bulmuştu. En sonunda ise bedeninden gömülmeksizin kurtulmasını buyurmuştu. (Justinus, 2017, s. 411) Böylelikle Baktriya'nın ünlü hükümdarı, MÖ 145 yılında yaşamını yitirmiş oldu. (Bernard, 2012)

Bu suikastı gerçekleştirmiş olan oğlun, Apollodotos olması olasıdır. (Rawlinson, 2022, s. 85) Milinda'nın başlangıçta güney toprakları üzerinde bağımsızlığını sağlamasına karşın ilerleyen süreçte Eukratides, Milinda'ya karşı en azından belli ölçüde fetihler gerçekleştirmeyi başarmıştı. Ancak Eukratides'in dönemi aynı zamanda Sakalarla Partlara karşı kesin yenilgiler alınıp önemli toprak

yitimlerine de sahne olmuştu. Dolayısıyla bu gelişmelerin, Eukratides'in egemenliğine karşı huzursuzluk oluşturmuş olması düşüncesi oldukça mantıklıdır. Rawlinson, Apollodotos'un eyleminin yurtsever nedenlerden kaynaklanmış olabileceğinden söz etmiştir. (Rawlinson, 2022, s. 85) Eukratides'in, ülkesi için iyi bir gönenç sunmuş olmasına karşın özellikle toprak yitimlerinden ötürü suikasta uğramış olabileceği göz önünde bulundurulursa Apollodotos'un eylemi gerçekten Rawlinson'ın belirtmiş olduğu biçimde gerçekleşmiş olabilir.

Suikasta kurban gitmiş olan, Baktriya'nın bu önemli hükümdarı, ardında kapsamlı kalıntılar bulunmasını sağlamıştır. Eukratides'in, kendi para dizilerinden birinde başındaki tacı ile betimlenmiş olduğu görülür. Bu paralarda *Hükümdar Eukratides'in* yazısı bulunmaktadır. Eukratides, öbür iki dizide Büyük ünvanıyla anılıp donatı içinde betimlenmiştir. Boiotia (Yunanistan'da bölge) atlısı tolgasını kuşanmış olarak elindeki kargısıyla atılım yaparken görünmektedir. Bu üç dizinin öteki yüzlerinde Polluks ile Kastor'un (ikiz tanrılar) betimlemesi bulunmaktadır. At üstünde kargılarıyla birlikte görünürler. (Kopff, 2016) Bu utkulu ikili, başlıklarında yıldız süslemeleri bulunup at üzerinde dönüş yaparken gözükmedirler. Bu betimleme, o dönem için yeni bir tarzdır. (Bernard, 2012) Bununla birlikte Polluks ile Kastor ikilisi binicilikleriyle ön plana çıkmış, atlı sınıfı için simgeleşmiştir. (Encyclopedia Britannica, 2023a) Dolayısıyla Eukratides, paralarında Polluks ile Kastor'u, Baktriya'nın savaşlardaki başarılarında atlı birliklerin önemini vurgulamak için kullanmış olabilir. Böyleyse bunun bir tür saygı gösterme biçimi olduğunu belirtmek gerekir. Bu dönemin paralarında Tanrı Apulu betimlemesi de görülmektedir. (Kopff, 2016) Eukratides'in döneminin, Orta Doğu ile Karadeniz'e değin yayılmış olan, (Bernard, 2012) bugüne epeyce nümismatik kanıt bırakan paralarının arasında bir örnek özellikle göze çarpmaktadır. Bu, neredeyse 6 onsa denk gelen 20 stater ağırlığındaki altın paradır. İlk Çağ'dan bugüne ulaşmış paralar arasında en büyük olanı budur. (Kopff, 2016) Paris'te sergilenmekte olan, İlk Çağ'ın en büyük parası dışında genel anlamda bakıldığında da Eukratides'in bastırmış olduğu paraların bolluğu, kendi görkemi ile bu dönem boyunca Baktriya Devleti'nin gücünü göstermesi bakımından önemlidir. (Bernard, 2012)

Eukratides'in egemenlik dönemi, bayındırlık etkinlikleri bakımından da yoğun bir dönem olma özelliğini taşımaktadır. Onun döneminde Eukratideia kentinin kurulduğu bilinmektedir. Kent, konumu belirsiz olmakla birlikte (Bernard, 2012) Baktriya bölgesi içerisinde yer almaktaydı. (Strabon, s. 281) Ayrıca anlaşılan Eukratides, Ceyhun Irmağı'nın kıyısında bulunan Ay Hanım şehrindeki sarayın süslemesinin son evresini yaptırmıştı. Bu sarayın hazinesinde Hindistan kökenli nesnelere bulunmuştur. Bu parçalar, Eukratides'in Hindistan seferlerine işaret etmektedirler. (Bernard, 2012) Adı Türkçe kökenli olan Ay Hanım, verimli tarım ovasına egemen olan bir kentti. Bura, kapsamlı kanallar düzeneğince sulanırdı. Bu kent, Yunan biçemi yanı sıra Türkistan, İran, Mezopotamya bölgelerine özgü Doğu biçimini de içinde barındırmaktaydı. Ay Hanım epeyce kentli, gönençli bir yaşam sunardı. Buna uygun olarak etkin biçimde işleyen dükkanlarında lüks gereksinimlere uygun karşılıklar bulunabilirdi. (Bernard, 2011)

Baktriya'nın bu belirgin hükümdarının döneminin, birtakım fetihlere sahne olmakla birlikte göz ardı edilemeyecek toprak yitimlerine sahne olduğu bir gerçektir. Ancak bununla birlikte kapsamlı bayındırlık etkinlikleri gerçekleştirmiş olduğu, ülkesine büyük bir gönenç yaşattığı, lüks ürünlerin onun döneminde Baktriya'da tüketilmiş olduğu da göz ardı edilemez. Onun ölümünden sonra Baktriya Devleti bir daha altın para basamamıştır. (Rawlinson, 2022, s. 84) Bu durum, Eukratides'in yönetimi altında Baktriya'nın ulaştığı ekonomik gücü göstermesi bakımından önemlidir. Üstelik savaşların kiminde başarılı, kiminde başarısız olmuş olmasına karşın büyük bir ruhla mücadele etmiş olduğunu da belirtmek gerekir. Rawlinson, Eukratides'i gururlu, azimli olarak nitelendirmiştir. (Rawlinson, 2022, s. 84)

3.2. HELİOKLES (MÖ 145 - 130): Apollodotos'un, Justinus'un anlatımından, babasının ölümünden önce de devlet yönetiminde önemli bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. (Justinus, 2017, s. 411) Apollodotos'un egemenliği ile ilgili pek bilgi bulunmaz. Onun döneminde çok olay yaşanmamış olması da olasıdır. Egemenlik süresi göz önünde bulundurulduğunda bu durum mantıklı gözükmektedir. Apollodotos'un, babasını kana susamış biçimde öldürmüş

olmasına karşın tahttaki egemenliği anlaşılan uzun sürmemiştir. (Rawlinson, 2022, s. 85) Bu durum, paralarının seyrekliğinden anlaşılmaktadır. (Kopff, 2016) Görünüşe göre Heliokles, Apollodotos'u öldürüp onun kısa egemenliğine son vermiş kişiydi. (Rawlinson, 2022, s. 85) Heliokles, Eukratides'in öteki oğluydu. *Dikaios* ünvanını, babasının öcünü almasından ötürü üstlenmiş olmalıydı. *Dikaios*, *doğru*, *adil* anlamına gelir. (Kopff, 2016) Bu ünvan, Heliokles'in paraları üzerinde görülmektedir. Heliokles'in tahtı ele geçirmesi sonucunda Apollodotos'un egemenliği yalnızca bir yıla yakın bir süreyle sınırlı kalmıştı. Rawlinson, Eukratides'in öldürülüşünün, cinayetin ötesinde bir yanlış olduğunu belirtmiştir. (Rawlinson, 2022, s. 85, 151) Eukratides'in, birçok toprak yitimine karşın en azından devletin varlığını sürdürüşünü sağlaması bakımından önemi yadsınamaz. Ancak Apollodotos'un bunu yapamayacak olduğunu gösteren bir veri bulunmamaktadır. Dahası babasından bile daha yüksek komutanlık yetisi gösterecek olması da olasılık içerisindeydi. Dolayısıyla söz konusu büyük yanlışın, Eukratides'in öldürülüşünden çok Apollodotos'un öldürülüşü olması da olasıdır. Görünüşe göre babasını, toprak yitimlerinden duyduğu rahatsızlıktan ötürü tahttan indirmişti. Bu durum, onun iddialı bir yönetici olduğu izlenimini uyandırmaktadır. O yalnızca bir yıla yakın süre tahtta kalmıştı. Babası ise belirli kazanımları bir yana bırakılırsa tarihte Antiokos ya da Mihrdat gibi hükümdarlar düzeyinde biri değildi. Durum böyleyken Apollodotos'un öldürülüşüne tümüyle ilgisiz kalıp Eukratides'in öldürülüşünün yanlışlığını kesin dille vurgulamak, abartılı bir tepki gibi gözükmemektedir.

Anlaşılan Heliokles'in tahta oturuşu da aynı yıl içerisinde, MÖ 145 tarihinde gerçekleşmişti. (Bopearachchi, 2012a) Sonuçta Apollodotos'un egemenliği yalnızca MÖ 145 yılının bir dönemiyle sınırlı kalmış oldu. Önceki Baktriya hükümdarlarının aksine Heliokles'in egemenlik alanı, Baktriya bölgesinin güney ile güneybatı topraklarını kapsıyordu. (Bopearachchi, 2012a) Bu, devletin önceki dönemlerine göre epey daralmış bir alan olduğu anlamına gelmektedir. Demetrios'un uçsuz bucaksız hükümdarlığı bir yana bırakılsa bile ondan önce Euthydemos'un egemenliği sırasında da Baktriya Devleti'nin sınırları, belirgin ölçüde daha genişti. Devlet, Baktriya bölgesi dışında Soğd ilini de

kapsamaktaydı. Bütün bunlara karşın Heliokles'in dönemi, Baktriya tarihi için epeyce önemli gelişmelere sahne olmuştur. (Bkz. Şekil 17)

İskender döneminde Yunanlar arasında büyük korkuya yol açmış Sakalar, İskender'in, bu korkudan ötürü bir uç şehir kurmasına bile neden olmuşlardı. Sakalar, bu korkunçluklarını sürdürüp Antiokos'un da gözünü korkutmayı başarmışlardı. Euthydemos, Sakalardan ötürü kuzey sınırına güçlü savunma hattı oluşturmuştu. Dahası Antiokos'un işgali sırasında bile Baktriya Devleti'nin haritadan silinmek yerine özerk konumda da olsa varlığını sürdürmesindeki başat etken Saka korkusuydu. Antiokos, Saka tehlikesini kavrayabilecek denli bilge bir hükümdar olarak Baktriya Devleti'nin bölgedeki varlığını sürdürmesinin yararlı olacağına kanaat getirmişti. Sakaların göçebe yaşam biçimlerinden ötürü anlık durumları ile ilgili çok bilgi edinememeleri, bu korkunun oluşmasında oldukça etkiliydi. Demetrios için de tedirginlik yaratmış olarak gözüken Saka etkisi, Eukratides döneminde korkuların başa gelip kapsamlı bir işgale dönüşerek bütün Soğd ilinin, Baktriya Devleti'nin elinden koparılması karşısında Baktriya'nın elinden bir şey gelmeyişinin görülmesine neden olmuştu. Üstelik Eukratides'in, Baktriya'nın en büyük hükümdarlarından biri olmasına karşın bu yaşanmıştı. Böylelikle İskender'in de Antiokos'un da ötekilerin de bu konudaki korkularının yersiz olmadığı anlaşılmaktadır.

Heliokles'in döneminde bu korku eskisinden bile daha büyük boyutlara ulaşmış olmalıydı. Sakalar, Baktriya Devleti'nin geriye kalan topraklarını da ele geçirmek için harekete geçmişlerdi. Bu sırada Eukratides'in ölümünün üzerinden uzun zaman geçtiği söylenemezdi. (Bopearachchi, 2012a) Eukratides'in ölümü ile Heliokles'in tahta oturuşunun aynı yıl içinde gerçekleştiği; söz konusu yeni göçebe hareketliliğinin, Eukratides'in ölümünden kısa süre sonra başladığı göz önünde bulundurulursa bu yeni Saka saldırısının, Eukratides'in öldüğü yıl içerisinde ya da o yıla yakın bir tarihte gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu saldırı, MÖ 145/144 gibi bir yıla tarihlenmiş olmalıydı.

Sakalar, kendileri gibi, bir döneme damgasını vurmuş atlı savaşçı Kimmerlere benzeyen biçimde akınlar düzenleyen bir toplumdur. Kimi yakın bölgelere akın etmeyi seçerken kimi uzak bölgelere akın düzenlerdi. Strabon'un anlatımına

göre, Baktriya topraklarına akın düzenleyen Sakalar; *Asioi, Pasianoı, Tokaroi, Sakarauloi* idi. Strabon, bu ünlü Saka boylarının, Seyhun Irmağı'nın kuzeyinden geldiklerini belirtmiştir. (Strabon, s. 261, 263) Ancak Seyhun Irmağı'nın kuzeyinden gelen Sakalar, Baktriya bölgesine saldırıya geçmeden önce Soğd iline saldırıp ele geçirmişlerdi. Dolayısıyla Seyhun Irmağı'nın ötesinden belirir belirmez Soğd ilini es geçerek Baktriya bölgesine indikleri düşünülmemelidir. Baktriya'ya saldırdıklarında karşılaştıkları manzarada, artık ayırt edilemeyecek ölçüde Doğululara benzemiş olan Yunanlar bulunmaktaydı. Yunanların dışında, İran dillerinden Baktriyaca'yı konuşan öteki kesim ise savaşçılıkta kötü olup savaştan korkan kimselerdi. Bunun yerine ticareti severlerdi. (Rawlinson, 2022, s. 94)

Göçebelerin saldırıları sonucunda Ay Hanım yanıp kül oldu. Anlaşılan bu gelişme, Baktriya Devleti'ne bu dönemki saldırılarının ilki sırasında gerçekleşmişti. Yunan göçmenler bir daha buraya dönmediler. Heliokles'in paralarının burada ne toplu ne de saçılmış olarak bulunabilmiş olması, sıra dışı bir durumdur. Bu durum, göçebelerin ansızın düzenlediği saldırının yarattığı yıkımın sonucuydu. Saldırı sonucunda saray bile yok olmuş, şehir tarihe karışmıştı. Kunduz ile Ay Hanım'daki gömüler, bu fetihlerin birden çok aşamalı olarak gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir. İlk aşaması, daha önceden gerçekleştirilmiş olan Soğd ilinin fethidir. Ceyhun Irmağı'nın kuzeyinde kalan toprakların fethi bu sırada bitirilmiş oldu. (Bopearachchi, 2012a) Böylelikle ikinci aşamada ise daha ötedeki bölgelere ilerledikleri anlaşılmaktadır. Ceyhun Irmağı'nın güneyinde kalan bu alan, Baktriya bölgesi olmaktadır. Sonuç olarak Baktriya Devleti'nin yeryüzünden silinişiyle sonuçlanan ikinci aşama fetih, MÖ 130 gibi son bulmuş oldu. (Bopearachchi, 2012a)

Bütün bu gelişmeler sırasında bu çetin savaşçıların çıkardığı tek sorun Baktriya Devleti'ne karşı değildi. Bir zamanlar Baktriya'nın can düşmanı olan Part Devleti de aynı göçebelere ötürü acı çekiyordu. Bu göçebeler, Part Devleti'nin topraklarını talan etmeye başlamışlardı. (Rawlinson, 2022, s. 92) Büyük Mihrdat'ın Frahat adındaki oğlu tahta geçtikten sonra ülkesini savunmak için Sakalara karşı mücadeleye girdi. (Justinus, 2017, s. 412) MÖ 139'da II. Frahat

olarak tahta geçmiş bulunan Part Hükümdarı, Sakalara karşı direnmeye çabalarırken MÖ 128'de yaşamını yitirdi. (Schippmann, 2016) (Bkz. Şekil 18) Onun yerine Part tahtına oturan II. İrtabanuş (Encyclopedia Britannica, 2016ç) da Sakalara karşı savaşırken (Rawlinson, 2022, s. 92, 93) MÖ 124'te öldürüldü. (Schippmann, 2016)

Baktriya'daki akınlara bakılacak olursa Kunduz gömüsündeki paralar, göçebelerin, bölgede öncellerinden esinlendiklerine işaret etmektedir. Bu paralar, Eukratides ile Heliokles'in dönemlerindeki paralardan esinlenilerek ortaya konulmuştu. Artık bölge baştan aşağı göçebelerin egemenliği altına girmiş bulunuyordu.

Sonuç olarak Heliokles, tarihe, Baktriya Devleti'nin son hükümdarı olarak geçmiş oldu. (Bopearachchi, 2012a) Böylelikle bir zamanların büyük gücü, uçsuz bucaksız hükümdarlığı artık tarihe karışmış bulunuyordu. Artık bölge tarihini, yeni bir gücün belirgin yükselişi doldurmaktaydı. Bundan böyle bölgenin yeni egemenleri Sakalardı. Gelişmelerin başında Yunan karşıtı olarak sivrilmiş olan Partlar, Baktriya Yunanlarına karşı tehlikeli rakip olmayı oldukça iyi başarmakla birlikte Baktriya'daki Yunan varlığını yok etmeyi başaranlar, onlar değil Sakalar olmuştu. Dahası Sakalar, düzenledikleri akınlarla Part Devleti'ni de büyük bir acizlik içine sürüklemiş bulunuyorlardı. Sonuçta Sakaların gücünün artık olağanüstü büyük bir etki düzeyine ulaştığını belirtmek gerekir. Dolayısıyla, şaşırtıcı olmayan biçimde bundan sonrası, Sakaların, bu ana dek yaptıklarıyla bile yetinmeyerek bu kez de Hindistan'a boyun eğdirmek için yola koyulmalarına tanık olan bir sürecin başlangıcı olacaktı. (Rawlinson, 2022, s. 95, 96) Böylelikle Sakalar, tarihler 10 yılını göstermekteyken Yunan siyasal varlığını, Hindistan'da da baştan sona ortadan kaldırmış bulunacaklardır. (Bopearachchi, 2012b) İşte, zamanında İskender'in büyük antipatiye yol açan geniş çaplı işgaliyle birlikte ele geçirilmiş Baktriya ile çevresindeki bölgelerde yer edinmiş bulunan bütün Yunan yönetimlerinin kesin olarak son buluşu, Sakaların eliyle böylece gerçekleşmiş oldu.

SONUÇ

Küresel literatürde bile az bilinen ancak önem arz eden bir bölgenin Geç İlk Çağ'da siyaset alanındaki yolculuğu, ordu alanındaki gelişmeler de göz önünde bulundurulurken ele alınmıştır. Bu devletin tarihinde ordunun önemli yer tutmasıyla birlikte genelde bu konuda bilinenler bulanıktır. Yine de var olan veriler ışığında olabilecek en ayrıntılı biçimde aktarılmaya çalışılmıştır. Bu konuda Büyük Antiokos'un Baktriya Seferi sırasında bilinenlerin daha ayrıntılı olup daha çok göze çarptığı ortadadır. Baktriya Devleti'nin tarihinin, kendi ile ilgili olarak İlk Çağ kaynaklarındaki verilerin epeyce sınırlı olduğu gibi yakın dönem araştırmacılarından da yeterli ilgiyi görmediğini, var olanların genelini ise zaman dizinine önem vermeyen, görece karışık bir anlatım sunduğunu akıldan çıkarmamak gerekir. Dolayısıyla işbu çalışmada, olabilecek en açık anlatımı sunmak adına zaman dizinine katı biçimde uyulmuştur.

Bölgenin bu yabancılar için ne denli yönetilebilir olduğu sorusu sonuca bağlanacak olursa öncelikle Baktriya'nın, egemenliğini nasıl ayakta tutmaya çalışmış olduğundan söz etmek gerekir. Baktriya'nın en güçlü hükümdarı Demetrios, Hindistan'ı yönetsel birimlere ayırmıştı. Bu durum, devletin kalanı için de geçerli olsa bile bu bölümlenimin Hindistan'da daha belirgin olduğunu belirtmek gerekir. Bu, Demetrios'a özgü değildi. Demetrios bu konuda ilk de değildi. Sakalar da içinde olmak üzere daha birçok toplumun Hindistan'da devletleşme konusunda gördükleri çıkar yol ilbaylık biçiminde bir yönetim yapısıydı. Bu süreç boyunca başka bölgelerde daha farklı yönetim yapılarının yeğlenmiş olduğu görülmektedir. Bu konuda, bölgesel koşullar ile kültür epeyce etkili olmuştur. Peki Gazneli Mahmud ile büyük benzerlik gösteren Demetrios, Gazneli Mahmud düzeyinde olmamakla birlikte yine de İlk Çağ tarihinin belirgin komutanları ile devlet adamlarından biri olarak kendi siyasal varlığını kalıcılaştırabilmiş miydi? Baktriya Devleti'nin güçten düşüşü, Demetrios'un dönemi ile ilgili değildir. Ayrıca Demetrios'un, büyük bir komutan olarak yapması gereken her şeyi yapmış olduğu, eldeki veriler ışığında görülebilmektedir. Ancak Demetrios'un ötesinde genel anlamda bu göçmenlerin, Doğu'daki varlıklarını

kalıcılaştırabilirlikleri, siyaset-ordu nedenleriyle ilgili olduğu gibi aynı zamanda kültürel nedenlere de dayanmaktaydı. Gazneli Türklerin, bölgede hükümdar ya da devlet bakımından daha üstün nitelikli bir yönetim oluşturabilmelerine değinilmiş olmakla birlikte söz konusu durumun ortaya çıkmasına neden olan kültürel nedenleri de atlamamak gerekir.

Baktriya Devleti'nin yönetiminin Yunan olmasına karşın Doğu Uygarlığı'ndan aşırı düzeyde etkilenmiş olması en dikkat çekici konulardan biridir. Burada Türklerden de Hintlerden de yoğun etkiye maruz kalındığını anımsatmak gerekir. Bu etki çok yönlü olup bu noktada İran dili konuşanlara da değinmek gerekir. Kendilerine kimi konularda Hint nüfus kadar ayrıcalıklı davranılmadığı anlaşılrsa da Baktriya göçmenlerinin, bölgenin İranlı yerleşiklerinden de yoğun biçimde etkilendikleri bilinmektedir. Ayrıca Baktriya Yunanlarının, Doğu'dan etkilenişlerinin yönetimle sınırlı kalmayıp bütüncül oluşunu da unutmamak gerekir. İskender'in yaratmış olduğu sevimsiz etkiye tepki olarak doğan çatışmalarla çevrili ortam hızla Yunan göçmenlerin, Doğu Uygarlığı içerisinde eridiği bir duruma doğru evrilmiştir. Yunanlar, bu çevreyi bir süre için ordu aracılığı ile ele geçirmiş gibi gözükseler de gerçekte Doğu Dünyası, bu istilacıları ele geçirip yutmaktaydı. Bu dönemin Yunan göçmenlerinin, günümüze değin varlıklarını sürdüremeden eriyip gittiklerini belirtmek gerekir. Doğu'nun uygarlaşma yolculuğunun, Batı'nınkinden çok daha eski binyıllara dayanması, bir başka deyişle Batı'nın uygarlaşma yolculuğunun, Doğu'nunkine göre çok daha yeni bir süreç olması, bu erime sürecinin nedeninin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Buna karşılık Gazneli Türkler ise Baktriyalı Yunanların aksine bölgede açıkça görüldüğü üzere günümüze değin sürecek olan büyük bir etki bırakmayı başaramışlardı. Öncelikle Gazneli Devleti'nin yıkılışından sonra bile söz konusu çevrede Delhi Sultanlığı ya da Babürlü Hakanlığı gibi birçok Türk devletinin yüzlerce yıl egemenliklerini koruyabildikleri bilinmektedir. Dahası şimdiki Hindistan Cumhuriyeti'nin önemli bölümü Müslümanlardan oluştuğu gibi Hindistan bölgesinin parçası olan Pakistan'ın da Türkiye ile yakın ilişki içinde bulunma konusundaki eğilimi, Gazneli Türklerin yaratmış olduğu etkinin, gücünü hala koruduğunu göstermektedir.

Bütün bunlara ek olarak Gazneli Türklerden öncesine de değinmek, konunun bütüncül olarak anlaşılması adına önemlidir. Söz konusu olgu, Türk atlı savaşçıların, İlk Çağ'da da varlığını göstermiş olan olağanüstü yıldırıcı etkisidir. Üstelik bu durum, Baktriya çevresiyle sınırlı kalmayıp çok daha genel bir olgu olma özelliğini taşımaktadır. Bu konuda akla Mete ile Attila gibi sayısız örnek gelebilir. Baktriya Devleti'ni yıkan Sakaların da Hunlar gibi korkunç bir imgeye sahip olduğu çok açıktır. Sonuçta bu dönem içerisinde Baktriya ile Hindistan gibi bölgelerin başlarına ne geldiği ortadadır. İskender'in, takındığı elezer tutumla birlikte yaratmış olduğu, büyük antipatiye yol açan Doğu işgallerinin sonucu niteliğindeki bütün siyasal yapılar; Doğu'daki bu bölgelerin yerel unsurlarınca değilse bile Doğu'nun Türk göçebelerince yeryüzünden silindiler. Böylelikle Yunan göçmenlerin yalnızca kültürel olarak değil ordu-siyaset bakımından da bölgede neden tutunamamış ya da tutunamayacak oldukları anlaşılmaktadır. Baktriya Devleti'nin, Demetrios döneminde çok büyük ölçüde güçlenip İlk Çağ tarihine damga vurduğu bir gerçektir. Onun döneminde Baktriya'nın, uçsuz bucaksız bir hükümdarlığa dönüşmesi büyük bir başarı öyküsüdür. Ancak bu öyküye odaklanan bir çalışma sırasında bile ana odak noktası içinde bulunmamasına karşın Türk atlı savaşçıların kasırga benzeri vurucu güçlerinin, ana odak noktasıymışçasına belirgin oluşu, en çarpıcı konulardan biri olma özelliğini taşımaktadır.

KAYNAKÇA

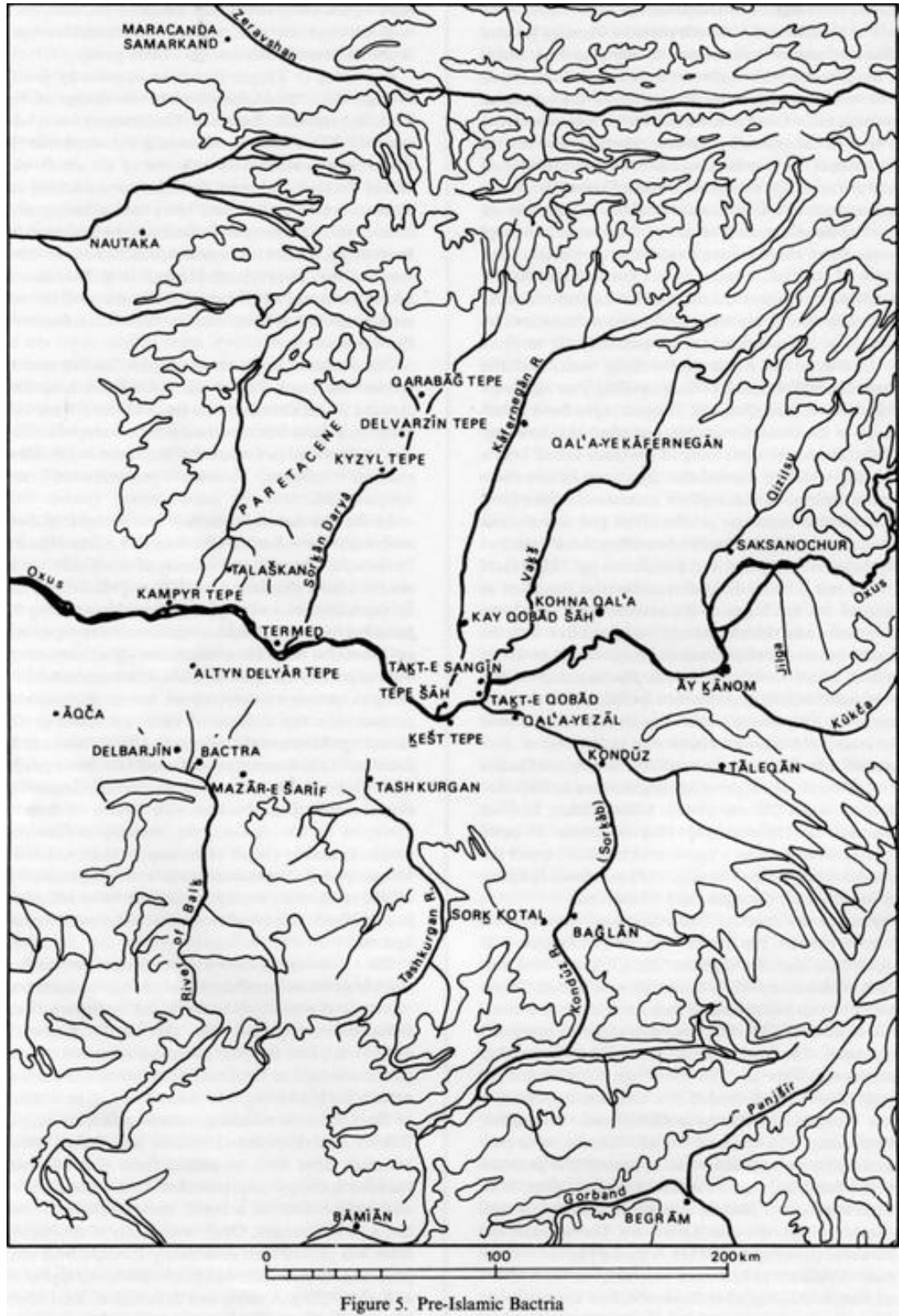
- Ahmad, Nafis ile Lodrick, Deryck O. (2023). Indus River. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/place/Indus-River>
- Allan, Nigel John Roger & Maraini, Fosco & Owen, Lewis (2022). Hindu Kush. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/place/Hindu-Kush>
- Aram, Michael (2016). Arsacids iii. Arsacid Coinage. *Encyclopaedia Iranica*. <https://iranicaonline.org/articles/arsacids-iii>
- Altun, Ara ile Merçil, Erdoğan (1996). Gazneliler. *İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazneliler>
- Balland, Daniel & Bosworth, Clifford Edmund & Fourniau, Vincent & Grenet, Franz & Planhol, Xavier de (1988). Balk. *Encyclopaedia Iranica*. <https://iranicaonline.org/articles/balk-town-and-province>
- Bernard, Paul (2011). Āy Kānom. *Encyclopaedia Iranica*. <https://www.iranicaonline.org/articles/ay-kanom-or-a-khanum-tepe-a-local-uzbek-name-lit>
- Bernard, Paul (2012). Eucratides. *Encyclopaedia Iranica*. <https://iranicaonline.org/articles/eucratides>
- Bivar, Adrian David Hugh (2009). Kushan Dynasty i. Dynastic History. *Encyclopaedia Iranica*. <https://iranicaonline.org/articles/kushan-dynasty-i-history>
- Bivar, Adrian David Hugh (2011). Demetrius. *Encyclopaedia Iranica*. <https://www.iranicaonline.org/articles/demetrius>
- Bivar, Adrian David Hugh (2012). Euthydemus. *Encyclopaedia Iranica*. <https://iranicaonline.org/articles/euthydemus>
- Bopearachchi, Osmund (2011). Diodotus. *Encyclopaedia Iranica*. <https://iranicaonline.org/articles/diodotus>
- Bopearachchi, Osmund (2012a). Heliocles I. *Encyclopaedia Iranica*. <https://www.iranicaonline.org/articles/heliocles-i>
- Bopearachchi, Osmund (2012b). Indo-Greek Dynasty. *Encyclopaedia Iranica*. <https://iranicaonline.org/articles/indo-greek-dynasty>

- Casparis, Johannes Gijsbertus De & Fussman, Gérard & Skjærvø, Prods Oktor (2011). Aśoka. *Encyclopaedia Iranica*.
<https://iranicaonline.org/articles/asoka-mauryan-emperor>
- Durmuş, İlhami (2017). *İskitler*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Encyclopedia Britannica (2011). Siālkot. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/place/Sialkot-Pakistan>
- Encyclopedia Britannica (2012). Harīrūd. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/place/Harirud>
- Encyclopedia Britannica (2014). Menander. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/biography/Menander-Indo-Greek-king>
- Encyclopedia Britannica (2016a). Demetrius. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/biography/Demetrius-king-of-Bactria>
- Encyclopedia Britannica (2016b). Diodotus I. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/biography/Diodotus-I>
- Encyclopedia Britannica (2016c). Euthydemus. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/biography/Euthydemus-king-of-Bactria>
- Encyclopedia Britannica (2016ç). Phraates II. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/biography/Phraates-II>
- Encyclopedia Britannica (2018). Scythian Art. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/art/Scythian-art>
- Encyclopedia Britannica (2019a). Antiochus II Theos. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-II-Theos>
- Encyclopedia Britannica (2019b). Seleucus II Callinicus. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/biography/Seleucus-II-Callinicus>
- Encyclopedia Britannica (2020). Antiochus I Soter. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-I-Soter>
- Encyclopedia Britannica (2021a). Herāt. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/place/Herat-Afghanistan>
- Encyclopedia Britannica (2021b). Parthia. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/place/Parthia>
- Encyclopedia Britannica (2023a). Dioscuri. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/topic/Dioscuri>

- Encyclopedia Britannica (2023b). Khyber Pass. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/place/Khyber-Pass>
- Encyclopedia Britannica (2023c). Mauryan Empire. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/place/Mauryan-Empire>
- Frye, Richard Nelson (2011). Commerce iii. In the Parthian and Sasanian Periods. *Encyclopaedia Iranica*. <https://iranicaonline.org/articles/commerce-iii>
- Holt, Frank Lee (1988). *Alexander the Great and Bactria: The Formation of a Greek Frontier in Central Asia*. Leiden: E. J. Brill
- Invernizzi, Antonio (2010). Nisa. *Encyclopaedia Iranica*.
<https://iranicaonline.org/articles/nisa>
- Justinus (2017). *Epitome of the Philippic Histories* (John Selby Watson, Çev.). Sophron Editor
- Allan, Nigel John Roger ile Konstantinovna Zakharova, Tatyana (2017). Pamirs. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/place/Pamirs>
- Kopff, Edward Christian (2016). Eucratides. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/biography/Eucratides>
- Grenet, Frantz ile Leriche, Pierre (2011). Bactria. *Encyclopaedia Iranica*.
<https://iranicaonline.org/articles/bactria>
- Lurje, Pavel (2017). Sogdiana ii. Historical Geography. *Encyclopaedia Iranica*.
<https://iranicaonline.org/articles/sogdiana-historical-geography>
- McGovern, William Montgomery (1939). *The Early Empires of Central Asia: A Study of the Scythians and the Huns and the Part They Played in World History*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press
- Polybios (2011). *The Histories: Book 9-15* (William Roger Paton, Çev.). Massachusetts: Harvard University Press
- Rawlinson, Hugh George (2022). *Bactria: The History of a Forgotten Empire*. Las Vegas: Westholme Publishing
- Schippmann, Klaus (2016). Arsacids ii. The Arsacid Dynasty. *Encyclopaedia Iranica*. <https://iranicaonline.org/articles/arsacids-ii>
- Schmitt, Rüdiger (2011). Aria. *Encyclopaedia Iranica*.
<https://www.iranicaonline.org/articles/aria-region-in-the-eastern-part-of-the-persian-empire>

- Shahbazi, Alireza Shapour (2016). Arsacids i. Origins. *Encyclopaedia Iranica*.
<https://www.iranicaonline.org/articles/arsacids-i>
- Sims-Williams, Nicholas (2011). Bactrian Language. *Encyclopaedia Iranica*.
<https://iranicaonline.org/articles/bactrian-language>
- Strabon. *Geography: Books 10-12* (Horace Leonard Jones, Çev.).
Massachusetts: Harvard University Press
- Strootman, Rolf (2015). Seleucus. *Encyclopaedia Iranica*.
<https://iranicaonline.org/articles/seleucus-kings>
- Tarn, William Woodthorpe (1938). *The Greeks in Bactria and India*. London:
Cambridge University Press
- Vogelsang, Wilhelmus Jacobus (2012). Herat ii. History, Pre-Islamic Period.
Encyclopaedia Iranica. <https://www.iranicaonline.org/articles/herat-ii>
- Volkman, Hans (2019). Antiochus III the Great. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/biography/Antiochus-III-the-Great>
- Walbank, Frank William (2023). Alexander the Great. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/biography/Alexander-the-Great>

EK 1. ÇİZİMLER

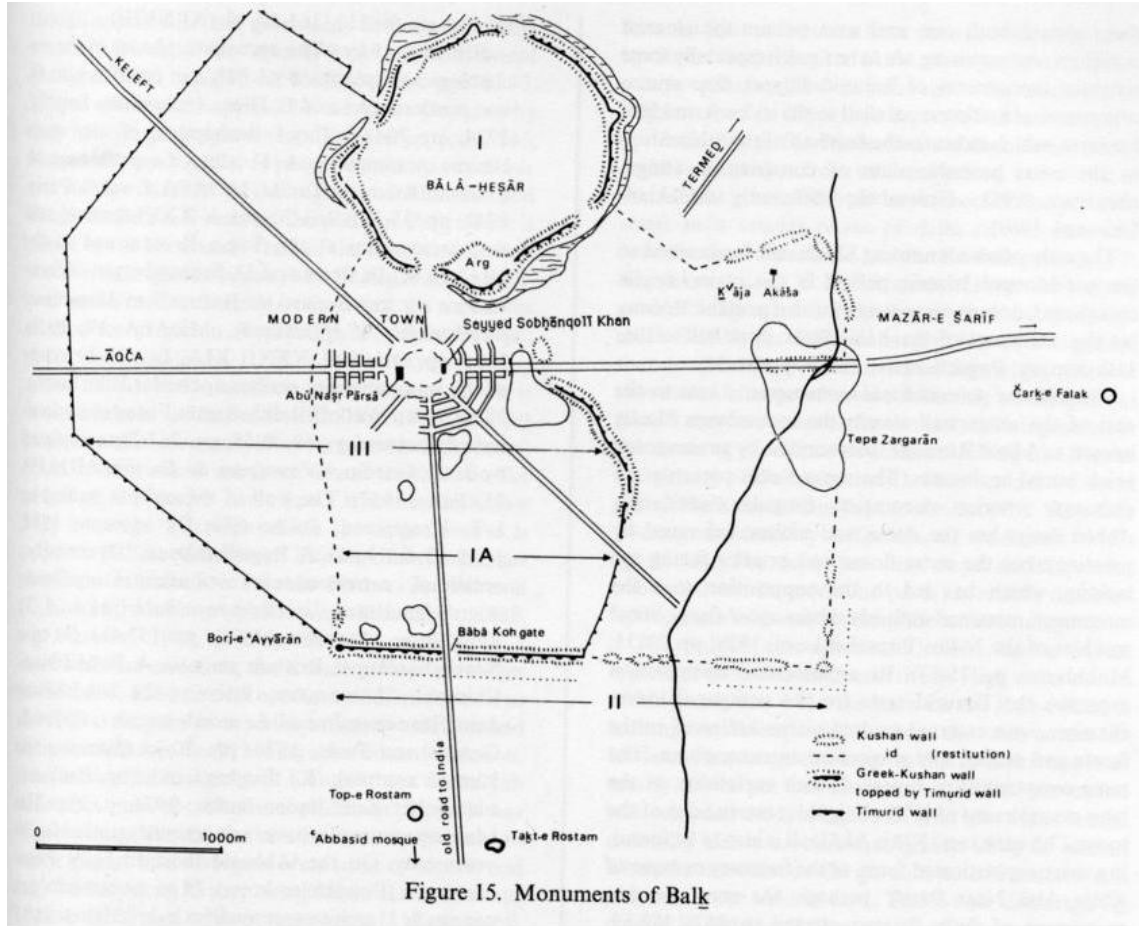

Çizim 1: Baktriya bölgesi haritası (Grenet ile Leriche, 2011)

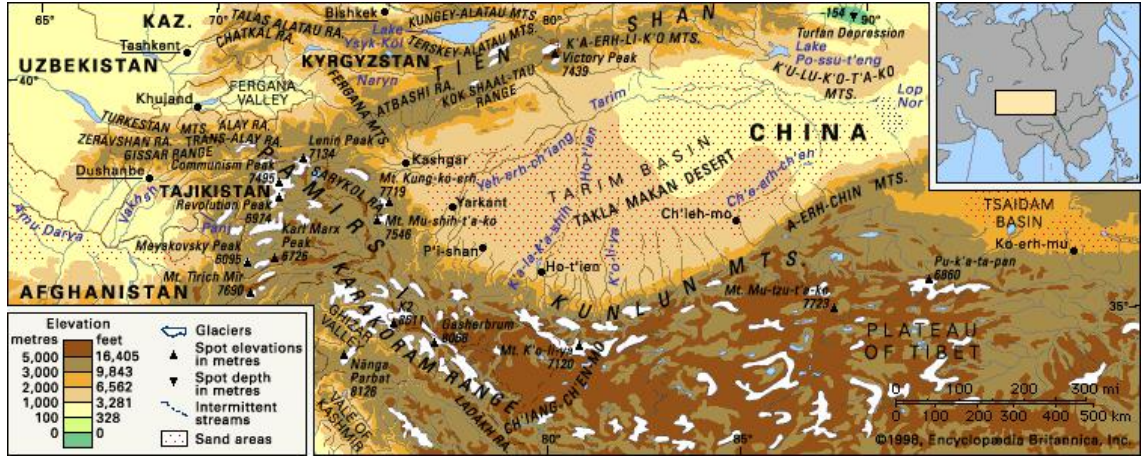
Çizim 2: Maurya Devleti'nin Büyük Aşoka dönemindeki sınırlarının büyük bölümünü gösteren harita (Encyclopedia Britannica, 2023c)

Çizim 3: Büyük Antiokos'un saldırısı nedeniyle Belh'te dikilmiş olan surları gösteren çizim (Balland & Bosworth & Fourniau & Grenet & Planhol, 1988)

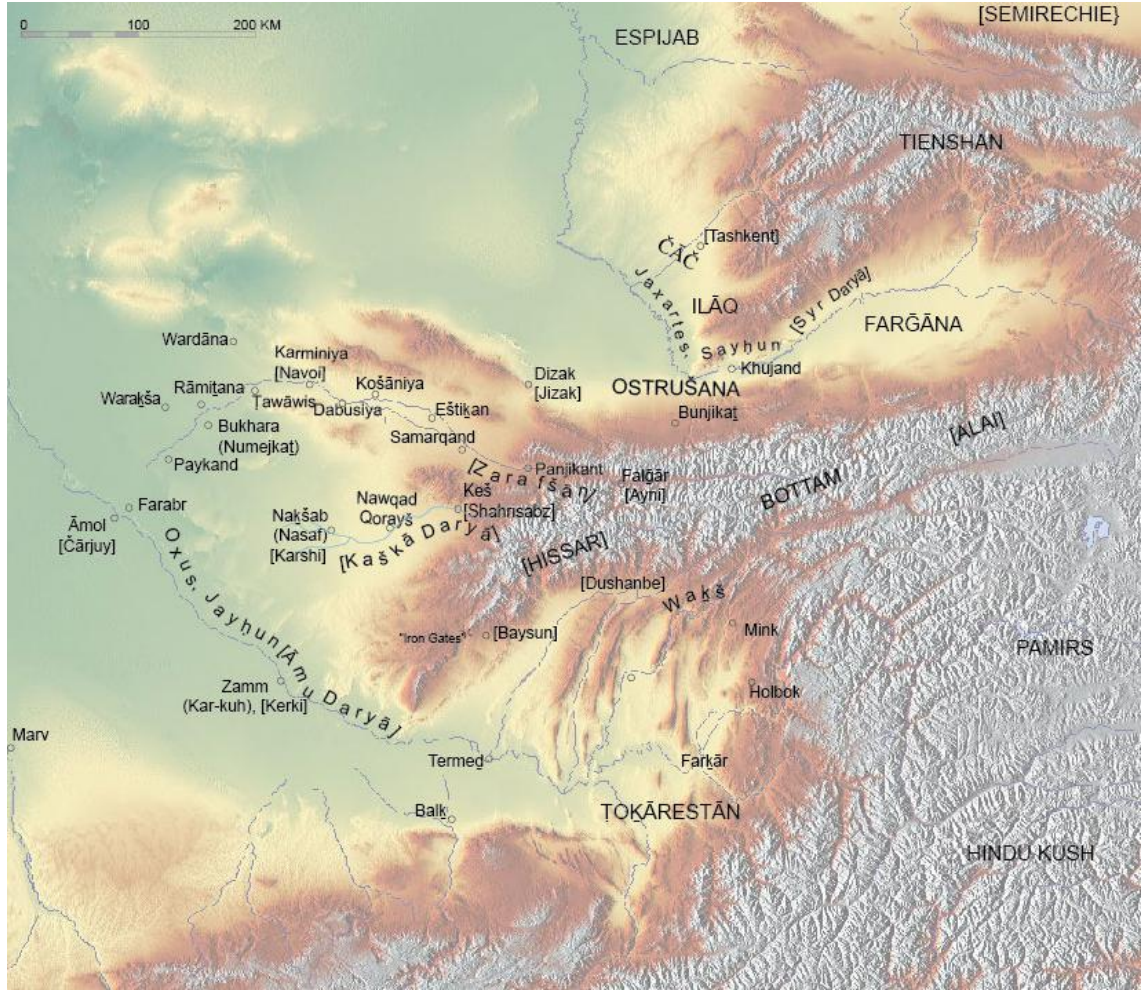
Çizim 4: Pencap haritası (Ahmad ile Lodrick, 2023)

Çizim 5: Bölge haritası (Allan ile Konstantinovna Zakharova, 2017)

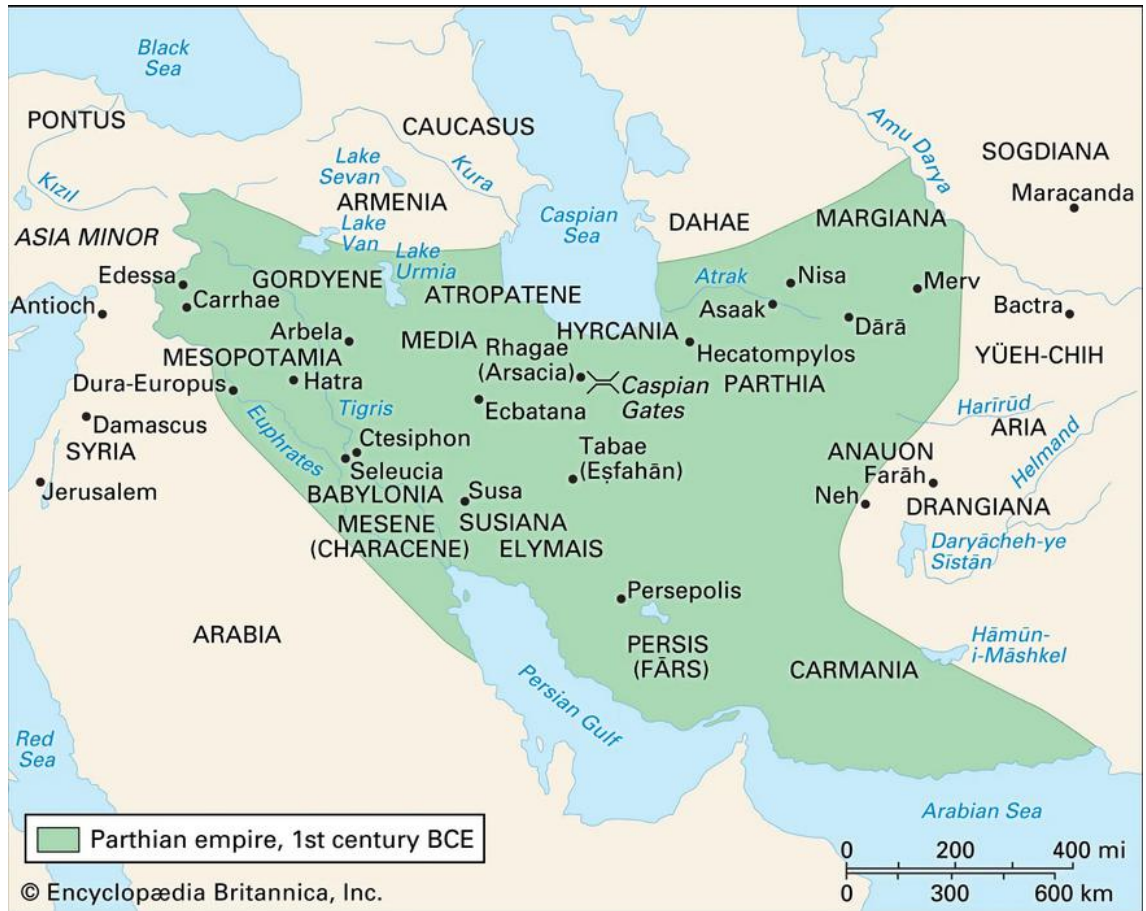
Çizim 6: Gazneli Devleti'nin uçsuz bucaksız egemenlik alanını gösteren harita (Altun ile Merçil, 1996)

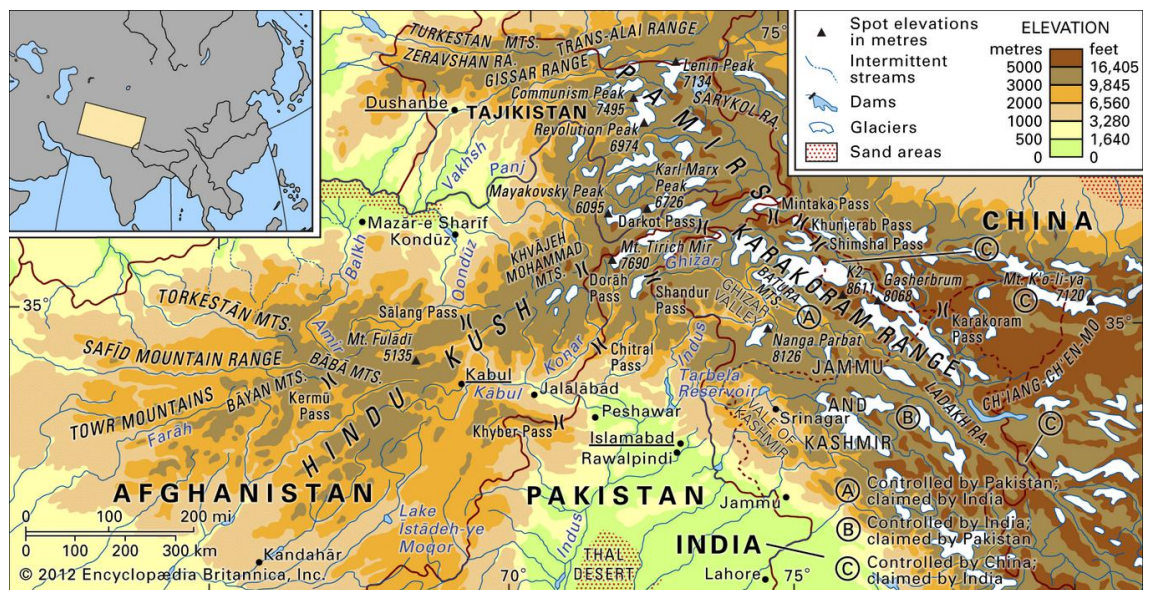
Çizim 7: Sakalarca fethedilmiş olan Soġd ili (Lurje, 2017)

Çizim 8: Nusay kenti haritası (Invernizzi, 2010)

Çizim 9: MÖ 1. yüzyıl Part Devleti haritası (Encyclopedia Britannica, 2021b)

Çizim 10: Hindukuş Dağları haritası (Allan & Maraini & Owen, 2022)

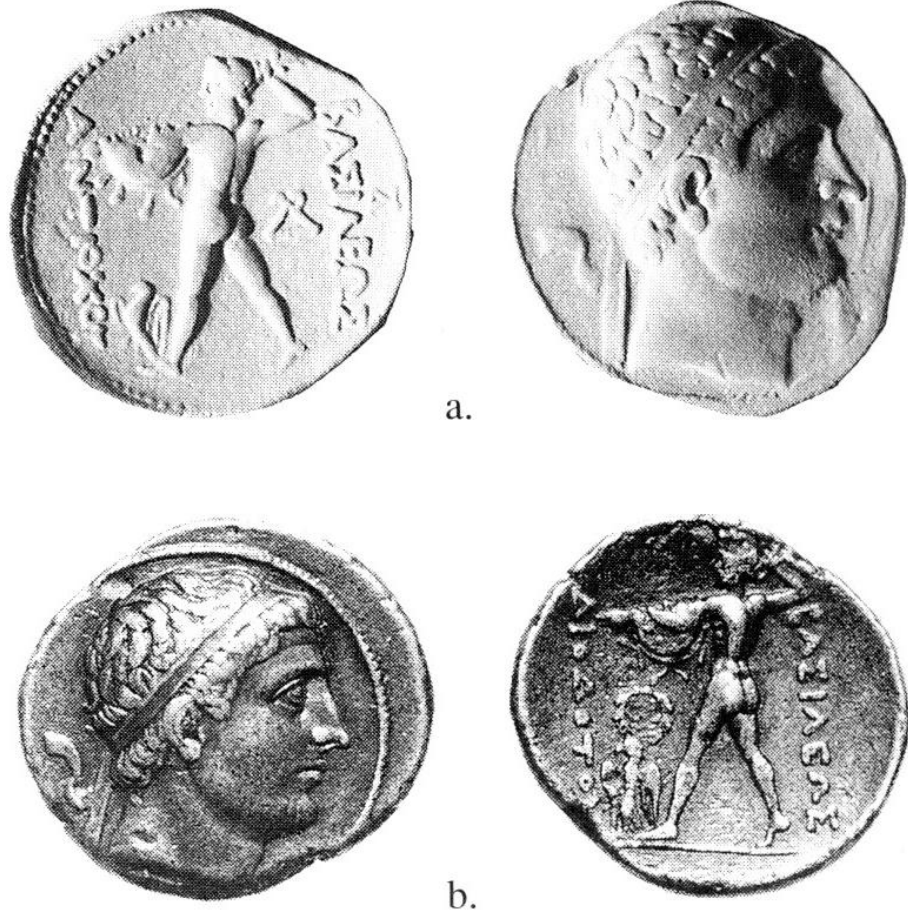
EK 2. ŞEKİLLER

Şekil 1: Diodotos (Bopearachchi, 2011)

Şekil 2: Yıldırım akan Zeus ile ayağındaki kartal (Bopearachchi, 2011)

Şekil 3: Diodotos'un gümüş paraları (Bopearachchi, 2011)

Şekil 4: I. Diodotos (Encyclopedia Britannica, 2016b)

Şekil 5: Büyük Antiokos (Volkman, 2019)

Şekil 6: I. İrtabanuş (Aram, 2016)

Şekil 7: Tecen Irmağı (Encyclopedia Britannica, 2012)

Şekil 8: Saka sanatı (Encyclopedia Britannica, 2018)

Şekil 9: Hayber Geçidi (Encyclopedia Britannica, 2023b)

Şekil 10: Demetrios'un (Encyclopedia Britannica, 2016a) paralarındaki betimlemelerinden çok sert bir görünüşü olduğu anlaşılmaktadır

Şekil 11: Herat'ta Makedon işgalinden sonrasına tarihlene kale (Encyclopedia Britannica, 2021a)

Şekil 12: Sindhu Irmağı (Ahmad ile Lodrick, 2023)

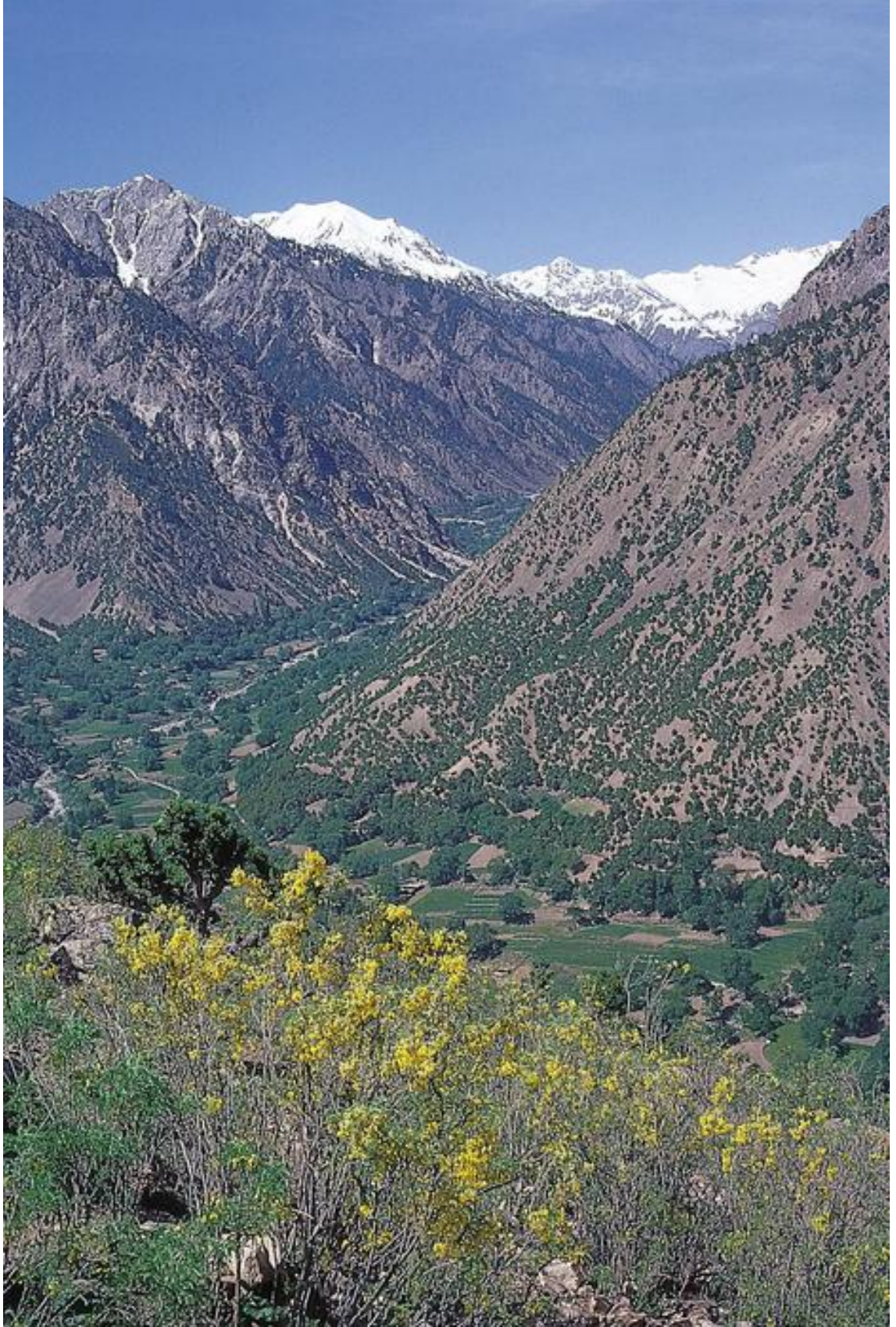
Şekil 13: Pamir Dağları ile İpek Yolu (Allan ile Konstantinovna Zakharova, 2017)

Şekil 14: Eukratides (Kopff, 2016)

Şekil 15: Mihrdat (Aram, 2016)

Şekil 16: Hindukuş Dağları (Allan & Maraini & Owen, 2022)

Şekil 17: Heliokles (Bopearachchi, 2012a)

Şekil 18: II. Frahat (Encyclopedia Britannica, 2016ç)

EK 3. ETİK KURUL MUAFİYETİ FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi	04.12.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu	Revizyon No	01
		Revizyon Tarihi	01.12.2023

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 20/12/2023	
Tez Başlığı: Baktriya Devleti (MÖ III. - II. Yüzyıllar)	
Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır. 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir. 4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir. 5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir. 	
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
20/12/2023	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Emirhan Saygılı
	Öğrenci No	
	Enstitü Anabilim Dalı	
	Programı	
	E-posta/Telefon	

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

EK 4. ORJİNALLİK RAPORU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orjinallik Raporu	Revizyon No	01
		Revizyon Tarihi	01.12.2023

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 10/1/2024

Tez Başlığı: Baktriya Devleti (MÖ III. - II. Yüzyıllar)

Yukarıda başlığı verilen tezin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 77 sayfalık kısmına ilişkin, 10/1/2024 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %5'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- Kaynakça hariç
- Alıntılar hariç
- Alıntılar dâhil
- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

10/1/2024

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Emirhan Saygılı	
	Öğrenci No		
	Enstitü Anabilim Dalı		
	Programı		
	E-posta/Telefon		

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

	<p style="text-align: center;">BAKTRİYA DEVLETİ (MÖ III. - II. YÜZYILLAR)</p> <p style="text-align: center;">Emirhan SAYGILI</p> <p style="text-align: center;">2024</p>	<p style="text-align: center;"></p> <p style="text-align: center;">Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü</p> <p style="text-align: center;">Tarih Anabilim Dalı</p> <p style="text-align: center;">BAKTRİYA DEVLETİ (MÖ III. - II. YÜZYILLAR)</p> <p style="text-align: center;">Emirhan SAYGILI</p> <p style="text-align: center;">Yüksek Lisans Tezi</p> <p style="text-align: center;">Ankara, 2024</p>
--	---	---